

IV. Decenija sećanja u Srbiji

Isidora Stakić

Uredila Nataša Kandić

1. Uvod

Kako ističe istoričarka Dubravka Stojanović, ratovi se ne *dešavaju* kao letnja oluja – oni iziskuju temeljnu ideološku pripremu.¹ U Socijalističkoj Republici Srbiji, priprema za ratove devedesetih godina počela je početkom osamdesetih. Nastavila se tokom cele decenije, stvarajući među Srbima osećaj da su lišeni i ugroženi od strane drugih jugoslovenskih naroda i same Jugoslavije.² Ponovna interpretacija određenih istorijskih događaja, kao što je Prvi svetski rat, bila je ključna za taj ideološki poduhvat.³ Različiti akteri doprineli su atmosferi nezadovoljstva i straha, a svi su pripadali društvenoj eliti: pisci, istoričari, Srpska pravoslavna crkva (SPC), Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU), urednici u medijima i, konačno, političari.

U januaru 1990. godine, Savez komunista Jugoslavije se raspao i u svim republikama SFRJ uveden je višestranački sistem. Etnonacionalističke stranke su preuzele vlast. Secesija jugoslovenskih republika potakla je oružane sukobe. Rat u Sloveniji okončao se za 10 dana, ali ratovi u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu trajali su godinama i obeležili poslednju deceniju 20. veka. U ratovima u Jugoslaviji ubijeno je najmanje 130.000 ljudi, a više od četiri miliona ljudi postali su izbeglice ili interno raseljena lica. Počinjeni su brojni ratni zločini, od kojih mnogi nikada nisu procesuirani. U Srebrenici su snage bosanskih Srba počinile genocid nad bošnjačkim stanovništvom – prvi zločin genocida posle Drugog svetskog rata u Evropi.

Srbija je bila uključena u ratove u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu. Iako suđenje Slobodanu Miloševiću nije završeno zbog smrti optuženog, na drugim suđenjima je utvrđeno da je Srbija učestvovala u ratovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini pružajući srpskim snagama finansijsku pomoć, snabdevujući ih oružjem, slanjem paravojnih jedinica, isplatom penzija, plata i naknada pripadnicima Vojske Republike Srpske (VRS) direktno iz Beograda, indirektnim i direktnim učešćem oružanih snaga Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) u vojnim operacijama itd.⁴ Dalje, poslednjom presudom Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove (MRMKS) utvrđeno je da su najviši predstavnici obaveštajne službe Republike Srbije bili deo udruženog zločinačkog poduhvata čiji je cilj bio etničko čišćenje, odnosno trajno uklanjanje nesrpskog stanovništva sa teritorija pod kontrolom srpskih snaga u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Stanišić i Simatović oглаšeni su krivim za zločine koje su počinili pripadnici paravojnih i specijalnih jedinica pod njihovom kontrolom.⁵

1 Stojanović, Dubravka (2022) „Raspad Jugoslavije: ideološka priprema za rat“, predavanje održano na Regionalnoj školi tranzicione pravde Fonda za humanitarno pravo, 6. decembar 2021.

2 *Ibid.*

3 *Ibid.*, videti takođe: Stojanović, Dubravka (2017) *Populism the Serbian Way*, Belgrade: Peščanik, str. 139–152.

4 Videti, na primer: MKSJ (2007) *Tužilac protiv Milana Martića*, slučaj br. IT-95-11, Presuda Pretresnog veća; MSP (2007) *Primena Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore)*; MRMKS (2023) *Tužilac protiv Jovice Stanišića i Franka Simatovića*, slučaj br. MICT-15-96-A, Presuda Žalbenog veća.

5 MRMKS (2023) *Tužilac protiv Jovice Stanišića i Franka Simatovića*, slučaj br. MICT-15-96-A, Presuda Žalbenog veća.

Rat se takođe odvijao na teritoriji Republike Srbije. Pored rata na Kosovu, koje je u to vreme bilo pod suverenitetom Srbije, i NATO bombardovanja SRJ, na teritoriji Srbije izvršeni su zločini i druge teške povrede ljudskih prava u vezi s ratovima devedesetih godina: nakon pada Vukovara 1991. godine, nekoliko hiljada zarobljenih pripadnika hrvatskih snaga i civila bilo je zatvoreno u logorima u Sremskoj Mitrovici, Begejcima, Stajićevu, Aleksincu i Nišu, gde su bili izloženi torturi;⁶ od 1995. do 1996. godine, stotine izbeglica iz istočne Bosne bile su zatvorene u logorima u Šiljivovici i Mitrovom Polju i podvrgnute izgladnjivanju, seksualnom nasilju itd.;⁷ nakon „Bljeska“ i „Oluje“, operacija hrvatskih snaga, srpska policija je prisilno mobilisala hiljade srpskih izbeglica i predala ih vojsci, policiji i paravojnim jedinicama Republike Srpske (RS) i Republike Srpske Krajine (RSK);⁸ Hrvati iz Vojvodine⁹ i Bošnjaci iz Sandžaka¹⁰ bili su izloženi organizovanoj i kontinuiranoj kampanji nasilja, zastrašivanja i pritiska da napuste Srbiju; kako bi se prikrili dokazi o zločinima počinjenim tokom rata na Kosovu, tela 948 ubijenih Albanaca transportovana su u Srbiju i sahranjena u masovnim grobnicama na pet lokacija, u operaciji planiranoj na najvišem političkom nivou.¹¹

Tokom prve decenije 21. veka, zvanična politika sećanja u Srbiji nije se fokusirala na događaje iz devedesetih godina, već je uglavnom bila usmerena na revizionizam povodom Drugog svetskog rata i socijalističke Jugoslavije (npr. rehabilitacija četnika, brisanje emancipatorskih tekovina SFRJ i NOB-a iz svih javnih diskursa i prostora itd.).¹² Iako devedesete godine nisu bile u centru zvanične politike sećanja tog vremena, određeni oblici poricanja bili su široko prisutni, a među njima se najviše ističu poricanje genocida u Srebrenici, eksternalizacija odgovornosti za zločine na paravojne formacije, narativ da Srbija nije učestvovala u ratovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, i tako dalje.

2 Od dolaska Srpske napredne stranke (SNS) na vlast 2012. godine, ratovi devedesetih postali su glavna tema rada Vlade na području sećanja. Istoričarka Jelena Đureinović opisuje novi kurs u politici sećanja kao „populistički diskurs o povratku nacionalnog ponosa“.¹³ Zahvaljujući SNS-u i njihovim koalicionim partnerima – kako dominantni narativ tvrdi – Srbi konačno mogu da se sa ponosom sećaju svojih žrtava i heroja. Diskurs o povratku nacionalnog ponosa zasniva se na dihotomiji žrtve i herojstva, prema kojoj su Srbija i Srbi ili žrtve ili heroji, čime se ne ostavlja prostora za kritičku ocenu nedavne prošlosti.¹⁴ Štaviše, svi ratovi u kojima je Srbija

6 Kolarić, Jovana (2020) *Dosije: Logori za Hrvate na teritoriji Srbije*, Beograd: FHP. Dostupno na: http://hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2020/11/Dosije_Logori_za_Hrvate_u_Srbiji-srp.pdf

7 Žanić, Ivana (2016) *Dosije: Šiljivovica i Mitrovo Polje*, Beograd: FHP. Dostupno na: https://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2016/12/Dosije_Sljivovica_u_Mitrovo_polje.pdf

8 Kolarić, Jovana (2019) *Dosije: Prisilna mobilizacija izbeglica*, Beograd: FHP. Dostupno na: https://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2019/11/Dosije_Prisilna_mobilizacija_izbeglica.pdf

9 Kolarić, Jovana (2019) *Dosije: Zločini nad Hrvatima u Vojvodini*, Beograd: FHP. Dostupno na: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2019/01/Dosije_Hrvati_u_Vojvodini_srp.pdf

10 FHP (2022) *Digitalna arhivska kolekcija: Zločini u Sandžaku devedesetih godina*, Beograd: FHP. Dostupno na: <https://zonaneodgovornosti.net/digitalne-kolekcije/zlocini-u-sanzaku-devedesetih-godina/>

11 Stjepanović, Nemanja (2017) *Dosije: Uklanjanje dokaza o zločinima tokom rata na Kosovu: OPERACIJA SKRIVANJA TELA*, Beograd: FHP. Dostupno na: https://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2017/01/Dosije_OPERACIJA_SKRIVANJA_TELA.pdf

12 Đureinović, Jelena (2021) *Politika sećanja na ratove devedesetih u Srbiji: Istorijski revizionizam i izazovi memorijalizacije*, Beograd: FHP. Dostupno na: https://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2021/10/Politika_secanja_bhs.pdf, str. 12.

13 *Ibid.*, str. 5.

14 *Ibid.*

učestvovala označavaju se kao oslobodilački ratovi Srbije – koncept koji zvanično postoji u politikama Vlade.¹⁵

U današnjoj Srbiji, niz državnih institucija i javnih službi, kao što je javni servis Radio-televizija Srbije (RTS), uključen je u rad na sećanju. Središnji i najistaknutiji akter sećanja je predsednik Srbije Aleksandar Vučić. Institucionalno, politika sećanja je u nadležnosti nekoliko ministarstava, prvenstveno onih koja se bave kulturom, obrazovanjem, informisanjem i boračkim pitanjima, kao i nekih tela sa članovima iz više ministarstava, kao što je Odbor za negovanje tradicija oslobodilačkih ratova Srbije, koji je zvanični organizator državnih komemoracija, odgovoran za njihov program. Značajno je napomenuti da su bezbednosne institucije, naime ministarstva odbrane i unutrašnjih poslova, takođe istaknuti akteri sećanja.

Zvanična politika sećanja finansira se iz državnih i opštinskih budžeta i kao takva je podložna javnom nadzoru.

1.1. Metodologija

U ovom poglavlju se analizira kako se u Srbiji zvanično obeležava pet odabranih događaja iz ratova devedesetih, s fokusom na državno organizovane komemoracije ili, u slučaju Srebrenice, na njihov izostanak. Analiza ispituje da li i kako se zvanična politika sećanja promenila tokom poslednjih deset godina, pozivajući se ponekad na ranije periode. Pet odabranih događaja su (hronološki) zločin u Štrpcima, genocid u Srebrenici, operacija „Oluja“, početak NATO bombardovanja SRJ i Bitka na Košarama.

Operacija „Oluja“ i početak NATO bombardovanja su dva događaja iz ratova devedesetih koja se obeležavaju centralnim državnim komemoracijama organizovanim na gradskim trgovima i drugim otvorenim prostorima kao veliki narodni skupovi. Na tim događajima svake godine govore najviši državni i crkveni predstavnici, a javni medijski servis RTS obezbeđuje nacionalni prenos. Poslednjih pet godina, Bitka na Košarama takođe se obeležava državno organizovanim akademijama, koje se održavaju u Beogradu, u zatvorenim prostorima, uz učešće ministara i drugih zvaničnika. Nijedan drugi događaj iz devedesetih ne obeležava se u Srbiji na visokom političkom nivou. Opština Prijepolje obeležava zločin u Štrpcima, što je takođe državna komemoracija, iako samo na lokalnom nivou. Taj događaj je izabran za analizu kao redak primer zvaničnog sećanja na nesrpske žrtve. Konačno, genocid u Srebrenici, koji država Srbija nikada nije obeležavala, izabran je kao događaj koji je široko prisutan u zvaničnom diskursu, uprkos odsustvu komemorativnih ceremonija.

Ovo poglavlje (osim u slučaju Srebrenice) fokusira se na godišnje komemoracije i ne bavi se detaljno drugim oblicima i poljima rada na sećanju, kao što su (formalno) obrazovanje, izdavaštvo, kulturna produkcija, korišćenje novih medija itd. Poglavlje takođe ne analizira medije kao (nezavisan) akter sećanja, već koristi medijske tekstove – uglavnom one koji izveštavaju o zvaničnim izjavama i govorima – kao primarni izvor podataka. Analiza uključuje razne medijske tekstove iz dnevnih novina, nedeljnika, novinskih agencija i internet portala medijskih kuća, uključujući RTS, RTV, *Politiku*, *Danas*, *Večernje novosti*, *NIN*, *Vreme*, *Blic*, *Kurir*, *Betu*, *Tanjug* itd. Osim medijskih izveštaja, analiza se u velikoj meri oslanja na transkripte komemorativnih govora kao na primarni izvor podataka.

¹⁵ *Ibid.*, str. 22.

Koristim kritičku analizu diskursa (CDA) za analizu govora, izjava i drugih tekstova unutar datog društveno-političkog konteksta. Analiza diskursa nije samo kvalitativna metoda u društvenim istraživanjima, već je i teorijska perspektiva koja jezik tretira kao element materijalnih društvenih procesa.¹⁶ Kritička analiza diskursa posebnu važnost pridaje odnosima između jezika, moći, istorije i ideologije i može se definisati kao „fundamentalno zainteresovana za analizu i neprozirnih i prozirnih strukturnih odnosa dominacije, diskriminacije, moći i kontrole kako se manifestuju u jeziku“.¹⁷ Ovo poglavlje će takvom analizom pokušati da otkrije kako se određeni odnosi moći odražavaju i reprodukuju u zvaničnoj politici sećanja.

---

16 Fairclough, Norman (2001) "Critical discourse analysis as a method in social scientific research", u Wodak, R. and Meyer, M. (ur.) *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage Publications.

17 Wodak, Ruth and de Cillia, Rudolf (2006) "Politics and Language: Overview", u Brown, K. (ur.) *Encyclopedia of Language & Linguistics*, Amsterdam: Elsevier.

2. Zločin u Štrpcima

2.1. Uvod

Ujutro 27. februara 1993. godine, voz broj 671 Jugoslovenskih železnica na relaciji Beograd–Bar krenuo je s beogradske železničke stanice. Po podne, grupa od 20 naoružanih pripadnika vojske bosanskih Srba, s Milanom Lukićem na čelu, upala je u prostorije na železničkoj stanici u Štrpcima (BiH) i pod pretnjama naredila otpravniku voza da zaustavi voz. Neki pripadnici naoružane grupe opkolili su voz, a drugi su ušli u vagone i počeli da legitimišu putnike. Potom su iz voza izveli dvadesetoricu muškaraca i mladića nesrba, odveli ih u selo u opštini Višegrad, opljačkali ih i tukli pre nego što su ih ubili na obali reke Drine. Među otetim putnicima bilo je 19 državljana SRJ, 18 Bošnjaka i jedan Hrvat, te jedna neidentifikovana osoba.

Do sada je za ovaj zločin pred sudovima u Crnoj Gori, BiH i Srbiji osuđeno 14 osoba. Iako je prošlo 30 godina, samo su dve presude pravosnažne: Nebojša Ranisavljević, komandant dobrovoljačkog voda koji je bio deo Interventne čete Višegradske brigade VRS, osuđen je pred Višim sudom u Bijelom Polju na zatvorsku kaznu od 15 godina, a Mićo Jovičić, pripadnik Višegradske brigade VRS, priznao je krivicu za zločin i pravosnažno je osuđen na pet godina zatvora pred Sudom BiH.¹⁸ Milan Lukić, komandant jedinice „Osvetnici“, koja je počinila zločin, osuđen je pred MKSJ za druge zločine i trenutno izdržava kaznu doživotnog zatvora u Estoniji. Dvadeset prvog oktobra 2022. godine, Sud BiH oslobodio je optuženog Luku Dragičevića, komandanta Višegradske brigade VRS, jer Tužilaštvo nije uspjelo da dokaže njegovu krivicu u slučaju Štrpci. Ta presuda još uvek nije pravosnažna.

Do danas su pronađeni ostaci samo četiri žrtve. Porodice žrtava, od kojih su većina državljanji Srbije, još uvek nisu dobile status civilnih žrtava rata.¹⁹ Između ostalog, žrtve zločina u Štrpcima nisu priznate od strane Republike Srbije kao civilne žrtve jer su ubijene na teritoriji druge države.

Ovaj zločin se zvanično obeležava, što je redak primer prakse da institucije Srbije obeležavaju godišnjice stradanja žrtava koje nisu Srbi. Međutim, komemoracije se organizuju na opštinskom nivou, bez učešća najviših državnih zvaničnika. Jedini drugi ratni zločin nad nesrpskim civilima koji se zvanično obeležava u Srbiji, takođe na lokalnu, jeste zločin nad bošnjačkim civilima iz Sjeverina (opština Priboj).

2.2. Komemorativne prakse

Godine 2009, lokalna vlast u Prijepolju postavila je spomenik posvećen žrtvama zločina u Štrpcima. Spomen-obeležje od belog mermera, oblikovano kao tradicionalni muslimanski nadgrobni spomenik, s metalnom konstrukcijom povrh njega, koja simbolično predstavlja prugu, nalazi se pored starog mosta na Limu, u Prijepolju. Na spomeniku je istaknut natpis: „Ko u ovoj zemlji zaboravi stanicu Štrpci i 27. februar 1993. odustao je od budućnosti“. Međutim, na spomen-ploči su ispisana samo imena devet žrtava koje su bile iz Prijepolja. Godine 2018, Centar za zaštitu ljudskih prava i toleranciju Polimlje, uz podršku 50 nevladinih organizacija i pojedinaca, podneo je zahtev Opštini Prijepolje da se na spomenik upišu i imena ostalih žrtava,

¹⁸ FHP (2022) *Digitalna arhivska kolekcija: Zločini u Sandžaku devedesetih godina*, Beograd: FHP. Dostupno na: <https://zonaneodgovornosti.net/digitalne-kolekcije/zlocini-u-sandzaku-devedesetih-godina/>

¹⁹ *Ibid.*

uz objašnjenje da „žrtva je žrtva bez obzira na njen identitet, poreklo, prebivalište“.²⁰ Taj zahtev do danas nije ispunjen.

Svake godine, 27. februara, lokalna vlast u Prijepolju organizuje komemoraciju koja se održava ispred spomenika. Program te ceremonije sličan je svake godine i obuhvata govore lokalnih i državnih predstavnika te polaganje venaca na spomenik. Tom prilikom, predsednik opštine organizuje prijem za porodice žrtava i dodeljuje im skromnu finansijsku podršku iz opštinskog budžeta. Iako se komemoracija u Prijepolju održava svake godine bez obzira na stranačku pripadnost predstavnika lokalne vlasti, njihovi govori se neznatno razlikuju. Predsednici opštine iz vladajuće Srpske napredne stranke (SNS) govore o ubijenim Bošnjacima prvenstveno kao o „sugrađanima“ i „nevinim žrtvama“. Oni eksplicitno osuđuju zločin, zahtevaju efikasno procesuiranje osumnjičenih/optuženih i naglašavaju dužnost sećanja. Na primer, Dragoljub Zindović (SNS), koji je bio predsednik opštine 2009–2012. i 2016–2020, 2018. godine je izjavio:

*Nekažnjavanje zločina i nepronalaženje zločinaca opterećuje savest svih poštenih i čestitih građana, pogotovo kada stradaju nevini ljudi, a uz to još više ako su zločini motivisani nacionalizmom bilo koje vrste.*²¹

U sličnom tonu, sadašnji predsednik Opštine Prijepolje Drago Popović, koji je takođe član SNS-a, 2023. je izjavio:

*Jako žalimo što se to desilo našim sugrađanima koji ničim nisu skrivili da stradaju samo zbog svog imena i prezimena. Okupljanje svakog 27. februara je minimalna uteha za porodice otetih i nevino stradalih. [...] Imena ispisana na spomen-obeležju su naš trajni podsetnik na vreme sukoba, ratova i stradanja na teritoriji bivše Jugoslavije. Naša dužnost, kao i dužnost svih budućih generacija, jeste i mora biti čuvanje od zaborava za nevino stradale žrtve. Ono što svi zajedno moramo je da, pominjući ovaj zločin, jačamo zajedništvo i saradnju, širimo dobro i sprečimo svaki oblik mržnje i zla.*²²

Emir Hašimbegović iz Sandžačke demokratske partije (SDP), koji je bio predsednik Opštine Prijepolje od 2012. do 2016. godine, u svojim govorima na komemoracijama bio je kritičniji prema državnim institucijama. To se delimično može objasniti činjenicom da njegova stranka nije učestvovala u vlasti na državnom nivou. Godine 2013, Hašimbegović je kritikovao Republiku Srbiju zbog finansijske podrške optuženima pred MKSJ, pri čemu se nije učinilo ništa da se pomogne porodicama žrtava zločina u Štrpcima.

*Ako Srbija želi da se razračuna sa mračnim periodom 1990-ih godina, mora se suočiti sa istinom i pre svega s presudama nadležnih sudova. Država je dužna i da porodicama žrtava zločina u Štrpcima obezbedi odštetu*²³, rekao je Hašimbegović.

20 Centar za zaštitu ljudskih prava i toleranciju – Polimlje (2018) *Zahtjev Opštini Prijepolje*, dostupno na: <https://nase-pravo.org/2018/02/27/centar-za-zastitu-ljudskih-prava-i-toleranciju-polimlje-podnio-zahtjev-opstini-prijepolje/>

21 Transkript 2018.

22 RTV Novi Pazar (2023) *Delegacija SDP na obeležavanju 30 godina od zločina u Štrpcima*, dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=CHH9adP6cnk>

23 FoNet (2013) „Ugljanin: Da se zločin u Štrpcu nikad ne ponovi“, *Blic*, 27. februar 2013, dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/politika/ugljanin-da-se-zlocin-u-strpcu-nikad-ne-ponovi/zlmcnvg>

Paralelno s komemoracijama koje organizuje Opština Prijepolje, Bošnjačko nacionalno vijeće, Bošnjačka kulturna zajednica i Islamska zajednica u Srbiji zajedno organizuju posebne događaje u Domu kulture u Prijepolju. Te komemorativne akademije pod nazivom „Štrpci bez mezara“ obeležene su religijskim i etničkim diskursom više nego zvanične opštinske komemoracije. Redovni govornici su Samir Tandir, predsednik Bošnjačkog nacionalnog vijeća, i Muamer Zukorlić (do smrti 2021), muftija i osnivač Stranke pravde i pomirenja (SPP), ranije poznate kao Bošnjačka demokratska zajednica Sandžaka (BDZS). Osim njih dvojice, na tim akademijama govore i druge muftije iz Srbije i BiH, predstavnici Liberalno-demokratske partije (LDP) i Lige socijaldemokrata Vojvodine (LSV), a od 2018. godine i predstavnici Vlade Srbije.

Samir Tandir svake godine ističe zahteve bošnjačke zajednice upućene državnim institucijama Srbije: hapšenje i procesuiranje počinitelja, pronalaženje ostataka žrtava zločina u Štrpcima i imenovanje trga ispred Doma kulture u Prijepolju Trgom otetih u Štrpcima. On insistira na tome da su za zločin odgovorni ne samo izvršioци već i „najveći državni, vojni, politički i policijski vrh [koji] je znao sve, a da ništa nije učinio da se zločin spriječi“.²⁴

Muftija Zukorlić je, s druge strane, govorio o zločinu u Štrpcima kao o delu dugotrajnog stradanja Bošnjaka na Balkanu, povezujući ga s drugim etnički motivisanim zločinima protiv muslimana. Isticao je da bošnjačka zajednica ne sme zaboraviti niti tražiti osvetu, već težiti pravdi, sećanju i očuvanju svog etničkog i verskog identiteta. Godine 2016, koja je bila izborna godina u Srbiji, deo Zukorlićevog govora ličio je na političku kampanju i bio je usmeren protiv njegovih političkih suparnika iz bošnjačkih stranaka:

*Braćo i sestre, nažalost, odgovorni u državi Srbiji očito nisu dovoljno svjesni, a ni dorasli svoje obaveze i ovoga izazova, ali u tome im pomažu i probeogradske politike u Sandžaku, vladajuće probeogradske politike u Sandžaku. [...] Oni pokušavaju ovaj narod da mu daju anestetike, analgetike, da ne osjećamo bol, a da nas bol razjeda. [...] Mi ne smijemo pristati na tu anesteziju! Ne možemo mi pristati na to da su politike koje nam se nude nešto što nas vodi u budućnost, u evropski Sandžak, u evropsku budućnost, a da pritom se pokazuje najnemoralnije lice na primjerima ovakvih događaja i odnosa prema žrtvama.*²⁵

Nakon promene vlasti u Prijepolju 2016. godine, odnosi između organizatora komemorativnih akademija „Štrpci bez mezara“ i lokalnih vlasti su se poboljšali i opštinski zvaničnici su počeli da učestvuju na tim akademijama. Posle akademije u Domu kulture, svi učesnici bi zajedno pošli u komemorativnu šetnju do spomenika žrtvama, gde bi opštinski predstavnici održali govore, a zatim bi usledio verski obred. Počev od 2018. godine, predstavnici Vlade Republike Srbije – državni sekretari i ministri – takođe učestvuju na akademijama. Primitno je da su predstavnici Vlade koji učestvuju na komemoracijama iz bošnjačke nacionalne zajednice, sa izuzetkom Tomislava Žigmanova, ministra za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog, koji je govorio na akademiji 2023. godine, a koji je iz hrvatske zajednice.

Kao Vlada i kao Ministarstvo mi ćemo i dalje nastojati se svim silama boriti protiv netolerancije, protiv mržnje, protiv svih onih oblika zala koji su u korijenu onoga što se dogodilo ovdje u

24 Transkript 2017.

25 Transkript 2016.

Štrpcima prije 30 godina. Isto tako ćemo se još snažnije zalagati za afirmaciju temeljnih vrijednosti, neprikosновенosti ljudskog dostojanstva svake osobe, kazao je Žigmanov.²⁶

Pored komemorativnih aktivnosti koje se odvijaju u Prijepolju, Opština Novi Beograd je 2016. godine otkrila spomen-ploču posvećenu Tomi Buzovu, jednoj od žrtava zločina u Štrpcima, na zgradi u kojoj je, kao penzionisani oficir JNA, stanovao s porodicom. Dvadeset sedmog februara 1993. godine, ušao je u voz broj 671 nameravajući da poseti sina koji je u to vreme služio vojni rok u Podgorici. Prema nekim svedočenjima²⁷, Buzov, Hrvat, pobunio se protiv izvođenja putnika iz voza na stanici Štrpci, što su mnogi, uključujući i opštinsku upravu Novog Beograda, prepoznali kao herojski čin. Predsednik opštine (sadašnji gradonačelnik Beograda) Aleksandar Šapić je, u društvu unuka Tome Buzova, otkrio spomen-ploču i tom prilikom istakao:

*Kapetan Tomo Buzov zaslužuje mnogo više, jer čin koji je on napravio pre više od 20 godina je nešto što nije bio čest primer u tim nesrećnim godinama. Danas bi on verovatno bio ovde sa nama da nije pokušao da spreči nešto što se nije moglo sprečiti.*²⁸

Prema medijskim izveštajima²⁹, predsednik opštine nije spomenuo okolnosti zločina, nije pomenio počinioc, razlog za to što su putnici izvedeni iz voza i ubijeni, kao ni činjenicu da Republika Srbija odbija da žrtvama zločina u Štrpcima dodeli status civilnih žrtava rata. Upotrebivši izraze kakvi su „nesrećne godine“ i „nešto što se nije moglo sprečiti“, Šapić je zločin predstavio kao nešto slično prirodnoj katastrofi.

U decembru 2022. godine, nepoznati počinioci su skinuli spomen-ploču posvećenu Tomi Buzovu sa zgrade na Novom Beogradu.³⁰ Povodom tog čina nije bilo zvaničnih reakcija, ali u aprilu 2023. godine, na inicijativu suseda Tome Buzova, opštinska uprava Novog Beograda postavila je novu spomen-ploču.³¹

Jedina godišnja komemoracija zločina u Štrpcima u Beogradu jeste ulična akcija Žena u crnom, stajanje u kojem svakog 27. februara, u 15.48 – što je tačno vreme kada je voz broj 671 zaustavljen na stanici Štrpci – učestvuju i druge nevladine organizacije i pojedinci.

26 SANA (2023) „BNV organiziralo komemorativnu akademiju i mimohod šutnje u povodu 30 godina zločina u Štrpcima“, Sandžak PRESS, 27. februar 2023. Dostupno na: <https://sandzakpress.net/bnv-organiziralo-komemorativnu-akademiju-i-mimohod-sutnje-u-povodu-30-godina-zlocina-u-strpcima/>

27 Anastasijević, Dejan (2016) „Sudbina kapetana Buzova“, Vreme, 3. mart 2016, dostupno na: <https://www.vreme.com/vreme/sudbina-kapetana-buzova/>

28 RTV (2016) „Spomen ploča Tomi Buzovu, žrtvi zločina u Štrpcima“, RTV, 20. april 2016, dostupno na: https://rtv.rs/sr_lat/drustvo/spomen-ploca-tomi-buzovu-zrtvi-zlocina-u-strpcima_711228.html

29 Ibid., videti takođe: D.R. (2016) „OMAZ HRABROM OFICIRU JNA Na Novom Beogradu otkrivena spomen ploča Tomu Buzovu“, Blic, 20. april 2016, dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/beograd/omaz-hrabortom-officiru-jna-na-novom-beogradu-otkrivena-spomen-ploca-tomu-buzovu/x31vbq8>; Tanjug (2016) „Otkrivena spomen ploča velikom čoveku i heroju!“, Alo!, 20. april 2016, dostupno na: <https://www.alo.rs/vesti/drustvo/otkrivena-spomen-ploca-velikom-coveku-i-heroju-foto/46566/vest>

30 Telegraf (2023) „Skinuta spomen-ploča Tomu Buzovu na Novom Beogradu: Ubijen jer je hteo da zaštiti otete putnike iz voza za Bar“, Telegraf, 24. februar 2023, dostupno na: <https://www.telegraf.rs/vesti/beograd/3635874-skinuta-spomen-ploca-tomu-buzovu>

31 Radio Free Europe (2023) „Bio je naš heroj: Komšije u Beogradu vratile spomen-ploču ubijenom u Štrpcima“, RSE, 25. april 2023, dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/tomo-buzov-spomen-ploca-beograd/32378616.html>

Srpski mediji, uključujući javni servis RTS, redovno izveštavaju o godišnjici zločina u Štrpcima i povezanim sudskim postupcima. Međutim, počinioci su obično opisani kao paravojna jedinica, a zanemaruje se činjenica da su većinu njih činili pripadnici VRS. Nadalje, mediji ne obrađuju uključenost institucija Republike Srbije u taj zločin, na primer – činjenicu da su policajci iz Užica koji su patrolirali vozom broj 671 imali patrolni list na kojem je pisalo da se u stanici Štrpci omogućili pripadnicima VRS da legitimišu putnike i izvode vojne obveznike VRS. Na 30. godišnjicu, RTS je emitovao 35-minutnu dokumentarnu emisiju u kojoj je pomenut veći deo obično zanemarivanih činjenica o odgovornosti i okolnostima tog zločina.³² To otvara nešto prostora za inkluzivniju kulturu sećanja.

2.3. Zaključak

Godišnje komemoracije zločina u Štrpcima održavaju se na lokalnom nivou, u opštini Prijepolje. Iako od 2018. godine predstavnici Vlade Republike Srbije učestvuju u obeležavanjima, upadljivo je to što su ti učesnici iz nacionalne vlade isključivo Bošnjaci i Hrvati.

Zvanično sećanje na žrtve zločina u Štrpcima suštinski ne preispituje dominantnu dihotomiju žrtve i herojstva. Najpre, sećanje je ograničeno na lokalnu zajednicu i nema odjeka u radu na sećanju ključnih aktera na nacionalnom nivou. Potom, čak i kada nacionalni mediji tematizuju zločin u Štrpcima, retko se raspravlja o odgovornosti državnih institucija i širem kontekstu rata. Ipak, memorijalizacija ovog zločina ostaje redak pozitivan primer zvaničnog sećanja na žrtve koje nisu srpskog porekla.

---

32 Kostić, Stevan (2023) „Okolo magazin: Otmica u stanici Štrpci, mrak između dva tunela“, RTS, 27. februar 2023, dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=tbcuBqJJ7Is>

3. Srebrenica

3.1. Uvod

Grad Srebrenica, u koji se od početka rata u Bosni sklonilo oko 40.000 raseljenih osoba iz cele istočne Bosne, proglašen je „zaštićenom zonom“ od strane Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 16. aprila 1993. godine.

Osmog marta 1995. godine, predsednik Republike Srpske Radovan Karadžić potpisao je Direktivu 7, naređujući „stvaranje uslova totalne nesigurnosti, nepodnošljivosti i besperspektivnosti daljeg opstanka i života mještana u Srebrenici i Žepi“.³³ Šestog jula iste godine, snage bosanskih Srba pokrenule su napad na „zaštićenu zonu“ Srebrenice, pod komandom generala VRS Ratka Mladića.

Od 11. do okvirno 16. jula 1995. godine, srpske snage su ubile oko 8.000 Bošnjaka iz Srebrenice, muškaraca i mladića koji su bili zarobljeni ili su se predali. Ubistva su počinjena na nekoliko lokacija u opštinama Srebrenica, Bratunac i Zvornik. Oko 25.000 žena, dece i staraca raseljeno je iz tog dela istočne Bosne.

Za zločine u Srebrenici je pred MKSJ osuđeno šesnaest osoba, od kojih sedam za genocid. Međunarodni sud pravde (MSP) postupao je po tužbi koju je BiH podnela protiv Srbije i Crne Gore za genocid i 26. februara 2007. godine presudio da Srbija nije, preko svojih institucija, počinila genocid u Srebrenici, ali da jeste odgovorna za kršenje Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida jer nije učinila sve što je u njenoj moći da genocid spreči, a nakon toga nije učinila dovoljno da procesuirala odgovorne za taj zločin. Pred Sudom BiH je za zločine u Srebrenici osuđeno 25 ljudi, od kojih 13 za genocid. Pred Višim sudom u Beogradu nikome nije suđeno za genocid. Pet ljudi je osuđeno za ubistvo šest civila u Trnovu sredinom jula 1995. godine, ali je u presudi donetoj u aprilu 2007. godine izostavljeno da su ti civili dovedeni iz Srebrenice.

Državne institucije Srbije ne odaju počast žrtvama Srebrenice, niti su ikad predstavnici Vlade učestvovali u komemoracijama koje organizuje civilno društvo. Međutim, Srebrenica je česta tema u javnom diskursu Srbije. Tokom poslednjih 28 godina, zvanični diskurs u Srbiji o genocidu u Srebrenici prošao je kroz nekoliko faza, a sve su imale zajedničko obeležje: poricanje.

Za razliku od drugih delova ovog poglavlja, ovaj odeljak analizira opšti zvanični diskurs o temi Srebrenice i stoga ne prati hronološku strukturu u vezi s komemorativnim događajima, već je strukturiran prema specifičnim oblicima poricanja.

3.2. Komemorativne prakse

Sociolog Stenli Koen³⁴ razlikuje tri nivoa poricanja: *bukvalno poricanje* – poricanje samih činjenica; *poricanje tumačenja* – odbacivanje određene interpretacije događaja, na primer, pravne kvalifikacije nekog dela, ali i odbacivanje odgovornosti za neko delo; *poricanje implikacija* – koje obuhvata čitav niz narativnih strategija: od pozivanja na princip nužnosti, preko prebacivanja

³³ VRS Main Staff (1995) *Directive No. 7*, March 17 1995.

³⁴ Koen, Stenli (2003) *Stanje poricanja: znati za zlodela i patnje*, Beograd: Samizdat B92.

krivice na žrtvu, do pokušaja diskreditacije onih koji optužuju za zlodela. Nadovezujući se na Koenov okvir, razlikujem pet vidova poricanja povezanih sa Srebrenicom u javnoj sferi Srbije.

Prvi i najgnusniji je poricanje da se u Srebrenici u julu 1995. uopšte dogodio zločin. Nakon 28 godina, tokom kojih je prikupljena i predstavljena obimna količina sudskih dokaza, protivno je činjenicama poricati da je Srebrenica bila zločin. Ipak, glorifikacija odgovornih i osuđenih za genocid šalje poruku da oni nisu učinili ništa kriminalno niti nemoralno, čime se implicira da Srebrenica nije bila zločin.

Tokom prve decenije ovog veka, sadašnji predsednik Srbije, koji je tada bio poslanik Srpske radikalne stranke (SRS), parlamentarne stranke ekstremne desnice, u više navrata je izrazio podršku Mladiću i Karadžiću. Na primer, 2007. godine učestvovao je u uličnoj akciji kačenja plakata, nalik na table sa nazivima ulica, s natpisom „Bulevar Ratka Mladića“.³⁵ Godine 2008, nakon hapšenja Radovana Karadžića, Vučić je sa stotinama desničara protestovao na ulicama Beograda. Za medije je izjavio da je hapšenje Karadžića bilo „jeziva vest“ i da je Srbija „na putu nestanka“.³⁶

Kao predsednik Vlade, a zatim i predsednik Republike, Aleksandar Vučić je morao ublažiti svoju podršku osuđenim ratnim zločincima kako bi izgradio imidž umerenog političara. Ipak, njegovi ministri i saradnici su preuzeli tu podršku na sebe, u čemu se isticao bivši ministar odbrane i ministar unutrašnjih poslova, a potom direktor Bezbednosno-informativne agencije (BIA) Aleksandar Vulin, koji je u novembru 2023. godine podneo ostavku na tu funkciju, nakon što su ga SAD stavile na listu sankcija. Vulin često hvali Ratka Mladića, nazivajući njegovu presudu „osvetom“³⁷ i „presudom pravdi“³⁸. Trećeg novembra 2021. godine, Ministarstvo unutrašnjih poslova, s Vulinom na čelu, zabranilo je okupljanje radi uklanjanja murala posvećenog Ratku Mladiću sa zida u centru Beograda. Tako je muralu dodeljena državna zaštita. Drugi političari bliski predsedniku Srbije, kao što je poslanik Vladimir Đukanović, otvoreno slave Mladića kao nacionalnog heroja.³⁹

Drugi i najčešći oblik poricanja Srebrenice je poricanje pravne kvalifikacije, to jest genocida. S tim se počelo nakon prve pravosnažne presude za genocid u Srebrenici, kojom je Radislav Krstić osuđen za, između ostalog, pomaganje i podržavanje genocida.

Danas i tokom protekle decenije, većina predstavnika vlasti u Srbiji priznaje da je u Srebrenici počinjen „strašan zločin“, ali odlučno poriče njegovu pravnu kvalifikaciju.⁴⁰ Škole i *mainstream* mediji u Srbiji prate tu ideološku liniju. Udžbenici istorije posvećuju malo prostora ratovima devedesetih i nesrazmerno manje pažnje zločinima koje su počinile srpske snage nego onima

35 Šekularac, Ivana (2007) „Mladić's Serbian supporters in new act of defiance“, *Reuters*, 26. maj 2007, dostupno na: <https://www.reuters.com/article/idUSHAM652082>

36 Dedeić, Siniša (2011) „Karadžić i Mladić u ogledalu političara ovdašnjih“, *Istinomer*, 3. maj 2011, dostupno na: <https://www.istinomer.rs/analize/karadzic-i-mladic-u-ogledalu-politicara-ovdasnjih/>

37 Tanjug, FoNet (2021) „Odjeci presude generalu Mladiću“, *Radio-televizija Vojvodine*, 8. jun 2021, dostupno na: https://www.rtv.rs/sr_lat/hronika/odjeci-presude-ratku-mladicu_1246929.html

38 *Ibid.*

39 Stojanović, Milica (2019) „Hague Prosecutor Criticises Serbian Politicians for Genocide Denial“, *Balkan Insight*, 17. jul 2019, dostupno na: <https://balkaninsight.com/2019/07/17/hague-prosecutor-criticises-serbian-politicians-for-genocide-denial/>

40 Videti, na primer: Beta (2019) „Vučić: U Srebrenici se dogodio strašan zločin“, *Danas*, 14. jul 2019, dostupno na: <https://www.danas.rs/vesti/politika/vucic-u-srebrenici-se-dogodio-strasan-zlocin/>; Sebastijan, Tim (2018) „Ana Brnabić: 'U Srebrenici nije bio genocid'“, *DW*, 15. novembar 2018, dostupno na: <https://www.dw.com/bs/ana-brnabi%C4%87-u-srebrenici-nije-bio-genocid/a-46294469>

počinjenim nad Srbima.⁴¹ U jednom srednjoškolskom udžbeniku raspravlja se o onome što se dogodilo u Srebrenici u julu 1995. godine, pri čemu se taj masakr naziva ratnim zločinom i zločinom protiv čovečnosti i navodi da je „MKSJ ovaj zločin kvalifikovao kao genocid, ali nije povezoao Srbiju sa ovim događajem“.⁴²

Poricanje genocida često se opravdava lažnom premisom da bi službeno priznanje genocida značilo da se srpski narod proglašava „genocidnim“⁴³, te da svaka presuda ili prihvatanje pravne kvalifikacije nanosi štetu Srbima. Neposredno uoči izricanja konačne presude Ratku Mladiću, 8. juna 2021, predsednik Srbije Aleksandar Vučić izjavio je da se „srpski narod suočava s teškom situacijom“⁴⁴, a kada su u junu i julu 2021. parlamenti Crne Gore i Kosova usvojili rezolucije u kojima se masakr u Srebrenici definiše kao genocid, nazvao je to „političkim izivljavanjem nad Srbima“.⁴⁵ Sadašnji državni predstavnici, kao i njihovi prethodnici, neprestano naglašavaju potrebu da se spreči navodno nametanje kolektivne krivice Srbima, bez objašnjenja ko im to nameće kolektivnu krivicu. Vodeći mediji, koji su uglavnom pod kontrolom vlasti, uspevaju da održe tu fiktivnu pretnju živom.

Poricanje pravne kvalifikacije ponekad je povezano sa osporavanjem broja žrtava Srebrenice. Treba napomenuti da su pokušaji osporavanja broja žrtava Srebrenice mnogo stariji od negiranja genocida: počeli su već u julu 1995. godine. U članku u nedeljniku *NIN* od 21. jula 1995. godine, pod naslovom „Grad duhova“, ističe se: „Portparol bosanskih Srba Jovan Zametica odbacio je optužbe o pogubljenjima. On je izjavio da je normalno da u ratu ima mrtvih i da su brojke nestalih preuveličane jer su i same početne procene stanovništva bile preterane.“⁴⁶ Poricanje broja žrtava je tema koja se u javnom diskursu Srbije ponavlja već 28 godina.

Treći oblik poricanja je poricanje odgovornosti države ili bilo kakve povezanosti države Srbije s genocidom u Srebrenici. Obično ide podruku s poricanjem pravne kvalifikacije, ali ta spona je ideološka i nije u relaciji sa strukturom argumenata. Iako je poricanje odgovornosti države česta praksa proteklih decenija, dva događaja su paradigmatična za ovu vrstu poricanja.

Prvog juna 2005. godine, na suđenju Slobodanu Miloševiću pred MKSJ, prikazan je video-snimak načinjen u julu 1995. godine u mestu Godinjske Bare, kod Trnova (BiH), na kojem se vide pripadnici jedinice „Škorpioni“ kako streljaju šestoricu zarobljenih civila iz Srebrenice, od kojih su dvojica bili maloletni. Zahvaljujući Fondu za humanitarno pravo (FHP), taj video-snimak je prikazan na televiziji B92, što je suočilo javnost u Srbiji sa istinom o zločinima počinjenim tokom rata u BiH. Iako su „Škorpioni“ bili jedinica pod kontrolom Službe državne bezbednosti Srbije, vlasti su, nakon objavljivanja snimka, negirale bilo kakvu vezu te jedinice s državnim

41 Đureinović, Jelena i Rodoljub Jovanović (2020) *Predlog praktične politike: Ratovi 1990-ih u udžbenicima istorije*, Beograd: Fond za humanitarno pravo, dostupno na: <https://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2020/09/Predlog-prakti%C4%8Dne-politike-Ratovi-1990-ih-u-nastavi-istorije.pdf>, str. 24.

42 *Ibid.*

43 Mondo (2019) „Vučić: Srebrenica je strašan zločin, ne smemo zaboraviti“, *Mondo*, 14. jul 2019, dostupno na: <https://mondo.rs/info/Srbija/a1203262/Vucic-o-Srebrenici-i-genocidu.html>

44 Diković, Jelena (2021) „Vladimir Vukčević: Očekujem doživotnu za Mladića“, *Danas*, 5. jun 2021, dostupno na: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vladimir-vukcevic-ocekujem-doivotnu-za-mladica/>

45 Srna (2021) „Vučić o usvajanju Rezolucija o Srebrenici u Podgorici i Prištini: Političko izivljavanje nad Srbima biće nastavljeno“, *Blic*, 7. jul 2021, dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/politika/vucic-o-usvajanju-rezolucija-o-srebrenici-u-podgorici-i-pristini-politicko-3qbbjnw>

46 D. Č. (1995) „Grad duhova“, *NIN*, 21. jul 1995.

institucijama. Većina političara, kako iz vlasti tako i iz opozicije, tvrdila je da bi povezivanje „Škorpiona“ sa institucijama Srbije nametnulo krivicu celom srpskom narodu za zločine koje su počinili pojedinci, te da se to mora sprečiti. Policija je u roku od dva dana uhapsila petoricu pripadnika „Škorpiona“, a sud ih je osudio za ratne zločine. Međutim, uprkos čvrstim dokazima – svedočenjima članova porodica žrtava – presudom nije utvrđena veza između tog zločina i genocida u Srebrenici.

Drugi događaj je presuda MSP od 26. februara 2007. godine po tužbi BiH protiv Srbije i Crne Gore za genocid, u kojoj je utvrđeno da je masakr u Srebrenici bio genocid koji su počinile snage bosanskih Srba. Dalje, utvrđeno je da su postojale jake političke, vojne i finansijske veze između SRJ, s jedne strane, i Republike Srpske i VRS, s druge strane. Međutim, sud je zaključio da subjekti koji su počinili genocid nisu imali svojstvo organa SRJ, te da genocid nije počinjen po nalogu ili pod kontrolom SRJ. Ipak, sud je zaključio da „odgovorna strana nije pokazala da je poduzela bilo kakvu inicijativu da spriječi ono što se desilo [...] da organi odgovorne strane nisu učinili ništa da spriječe srebrenički genocid, tvrdeći da su bespomoćni bili da bilo šta učine, što ustvari ne odgovara dobro znanom utjecaju koji su imali nad Vojskom Republike Srpske“.⁴⁷ Sud je zaključio da je Srbija prekršila obavezu kažnjavanja počinilaca genocida u Srebrenici, prvenstveno zbog toga što Haškom tribunalu nije izručila generala Ratka Mladića, pa je stoga odgovorna za kršenje Konvencije o genocidu. Činjenica da je Srbija oslobođena jednog dela optužbi stvorila je prostor za medijsku manipulaciju činjenicama o ovoj presudi. Na naslovnim stranama osvanuli su slavodobitni naslovi: „Srbija nije kriva za genocid“⁴⁸, „Srbija oslobođena optužbi za genocid“⁴⁹, „Srbija nije kriva“⁵⁰, itd. U to vreme, svi mediji, kao i državni zvaničnici, fokusirali su se na jednu stvar: naglašavanje da Srbija nema nikakve veze sa Srebrenicom. Taj narativ ostao je snažan do danas.

Četvrti tip poricanja genocida u Srebrenici je relativizacija, popularno zvana *whataboutism*. Iako nije posredi poricanje u strogom smislu, *whataboutism* služi tome da umanjí obim i težinu masakra u Srebrenici ili čak da ga opravda kao odbranu. Relativizacija Srebrenice česta je pojava među srpskim zvaničnicima; sastoji se od podsećanja na zločine nad Srbima ili nabranjanja tih zločina, sa implikacijom da je moralno i politički pogrešno obeležavati Srebrenicu dok za određene zločine nad Srbima niko nije odgovarao. Na godišnjicu genocida u Srebrenici 2022. godine, predsednik Srbije se zapitao zašto srpske žrtve nisu važne nikome (osim njemu).⁵¹ Kada je u junu 2021. izrečena pravosnažna presuda Ratku Mladiću, tadašnji ministar Aleksandar Vulin je izjavio: „Mladić je kriv, jer je odgovorio na zločine Nasera Orića, ali Naser Orić nije kriv za poklane srpske civile u Podrinju“⁵², time implicirajući da je genocid u Srebrenici bio neka vrsta samoodbrane.

13

47 Radio Slobodna Evropa (2007) „Zaključeno jedno istorijsko poglavlje“, *Radio Slobodna Evropa*, 26. februar 2007, dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/697008.html>

48 *Danas*, 27. februar 2007.

49 *Politika*, 27. februar 2007.

50 *Večernje novosti*, 27. februar 2007.

51 *Večernje novosti* (2022) „VUČIĆ O UDARU IZ SREBRENICE: Od nas ne žele pijetet, već pravne formulacije kako bi ukinuli Republiku Srpsku“, *Večernje novosti*, 13. jul 2022, dostupno na: <https://vecernjenovosti.ba/73021/vijesti/vucic-o-udaru-iz-srebrenice-od-nas-ne-zele-pijetet-vec-pravne-formulacije-kako-bi-ukinuli-republiku-srpsku/?c=lat>

52 Tanjug, FoNet (2021) „Odjeci presude generalu Mladiću“, *Radio-televizija Vojvodine*, 8. jun 2021, dostupno na: https://www.rtv.rs/sr_lat/hronika/odjeci-presude-ratku-mladicu_1246929.html

Jedinstvena i posebno gruba relativizacija povezana je s događajem iz jula 2015. godine, kada je Aleksandar Vučić, tadašnji predsednik Vlade Srbije, otišao na godišnju komemoraciju u Potočarima (BiH). Na komemoraciji, Vučića su prvo izviždali, a zatim napali bacajući kamenice i flaše na povorku u kojoj se nalazio. Prorežimski mediji u Srbiji predstavili su to kao „pokušaj ubistva“⁵³, „atentat na Vučića“⁵⁴ i moguću „osvetu Srbima“⁵⁵. Od te godine, mediji pod kontrolom vlasti u Srbiji, posebno tabloidi, obeležavaju 11. jul kao godišnjicu „pokušaja ubistva“ Aleksandra Vučića, što je posebno ponižavajuće za žrtve genocida.

Tokom poslednje decenije, u Srbiji se pojavio nov tip bukvalnog poricanja: poricanje da presude za genocid uopšte postoje. Ne osporava se ono što piše u presudama, ali se same te presude negiraju kao činjenica. Na primer, 2012. godine, tadašnji predsednik Nikolić je izjavio da „u Srebrenici nije bilo genocida“ i da je „teško dokaziv na sudu“⁵⁶ – čime se impliciralo da genocid u Srebrenici nikada nije dokazan na sudu. U martu 2017. godine, Aleksandar Vučić je rekao: „Niko ne dovodi u pitanje težinu zločina u Srebrenici“, ali da se postavlja pitanje „šta je to zbog čega neko želi pravnu kvalifikaciju“⁵⁷ – čime se opet sugerise da pravna kvalifikacija, inače sadržana u presudama, (još) ne postoji, ili pak da je njeno postojanje zasnovano na sumnjivim pretpostavkama. U aprilu 2021. godine, tadašnji ministar odbrane Aleksandar Vulin je na nacionalnoj televiziji takođe negirao postojanje presuda koje kvalifikuju zločin u Srebrenici kao genocid. „Gde je to dokazan genocid u Srebrenici, koja to sudska presuda to kaže, kako ste to uradili, koga ste osudili za genocid, ne za zločin?“⁵⁸, zapitao se retorički, sugerišući da takva presuda ne postoji. Ta narativna strategija nastoji da stvori uverenje da je genocid u Srebrenici proizvoljna procena, a ne pravna kvalifikacija dobijena u iscrpnim dokaznim postupcima pred sudovima čiju jurisdikciju Republika Srbija priznaje.

14

Vrlo je malo političkih partija u Srbiji čiji je zvaničan stav da je u Srebrenici u julu 1995. godine počinjen genocid. Te partije su male, a njihov uticaj na javno mnjenje ograničen je jer je većina medija pod čvrstom kontrolom vlasti. Neke od njih su, saradnjom s vladajućim strankama, implicitno podržavale zvaničnu politiku sećanja. Međutim, nakon parlamentarnih izbora u aprilu 2022. godine, dva pokreta koja se suprotstavljaju sadašnjoj vlasti i priznaju genocid u Srebrenici ušla su u Narodnu skupštinu, a to su inicijativa „Ne davimo Beograd“ i Pokret slobodnih građana.

Samo deo civilnog društva u Srbiji na organizovan način obeležava godišnjicu genocida u Srebrenici. Žene u crnom izvode godišnju komemorativnu akciju u centru Beograda, a Inicijativa mladih za ljudska prava od 2015. godine svake godine pali sveće za žrtve genocida u Srebrenici.

53 Večernje novosti (2015) „Stefanović: Pokušaj ubistva premijera; Majke Srebrenice: Ovo nije napad na Vučića, ovo je napad na žrtve“, *Večernje novosti*, 11. jul 2015, dostupno na: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:556993-Stefanovic-Pokusaj-ubistva-premijera-Majke-Srebrenice-Ovo-nije-napad-na-Vucica-ovo-je-napad-na-zrtve>

54 Kurir (2015) „ATENTAT NA VUČIĆA U SREBRENICI: Ekstremisti urlali – ubij govno četničko!“, *Kurir*, 12. jul 2015, dostupno na: <https://www.kurir.rs/vesti/politika/1855731/atentat-na-vucica-u-srebrenici-ekstremisti-urlali-ubij-govno-cetničko>

55 Baković, Biljana (2015) „Kamenovanje Vučića ili osveta Srbima“, *Politika*, 13. jul 2015, dostupno na: <https://www.politika.rs/sr/clanak/333002/Kamenovanje-Vucica-ili-osveta-Srbima>

56 Tanjug, Beta (2012) „Nikolić: U Srebrenici nije bilo genocida“, *Radio-televizija Vojvodine*, 31. maj 2012, dostupno na: https://www.rtv.rs/sr_ci/politika/nikolic-u-srebrenici-nije-bilo-genocida_322678.html

57 Beta (2017) „Vučić: Zašto se insistira da je zločin u Srebrenici genocid?“, *N1*, 17. mart 2017, dostupno na: <https://rs.n1info.com/vesti/a235660-vucic-zasto-se-insistira-da-je-srebrenica-genocid/>

58 Istinomer (2021) „Koja to presuda kaže da je bio genocid?“, *Istinomer*, 6. april 2021, dostupno na: <https://www.istinomer.rs/zijava/koja-to-presuda-kaze-da-je-bio-genocid/>

Jedanaestog jula 2022. godine, ispred Narodne skupštine predstavljen je virtuelni spomenik žrtvama genocida u Srebrenici autorke Mije David, a tom događaju su prisustvovali građani i nekoliko nevladinih organizacija. Pomoću digitalne aplikacije, prisutni su na svojim telefonima mogli videti imena žrtava projektovana na zgradu Skupštine. Virtuelni spomenik istakao je odsustvo, a uz to i nemogućnost fizičkog spomenika u Srbiji. Istog dana uveče, nadležni u Srbiji su organizovali veliku javnu proslavu pobeđe Novaka Đokovića na Vimbldonu. Svečanost se odvijala ispred Predsedništva Srbije, svega stotinak metara od mesta gde su se palile sveće za žrtve genocida u Srebrenici. Odluka da se javna proslava organizuje na dan obeležavanja godišnjice genocida u Srebrenici bila je još jedan indikativan primer zvaničnog stava državnih institucija Srbije.

3.3. Zaključak

Uprkos tome što nema zvaničnih komemoracija, Srebrenica zauzima istaknuto mesto u politici i kulturi sećanja u Srbiji. Dok mali deo civilnog društva i parlamentarne opozicije zastupa prihvatanje pravne kvalifikacije genocida i činjenica o tom zločinu, glavna politička struja kontinuirano poseže za nekim oblikom poricanja. Od glorifikacije Ratka Mladića i Radovana Karadžića, preko poricanja genocida ili odgovornosti države, relativizacija i kontraoptužbi kao što je *whataboutism*, do negiranja da sudske presude postoje – različite ideološke distorzije činjenica dominirale su javnim diskursom u Srbiji tokom protekle decenije, a i u prethodnim decenijama.

Iako su žrtve genocida u Srebrenici bile Bošnjaci, zvanična memorijalizacija tog zločina gradi specifičan narativ srpskog nacionalizma o žrtvi – s težnjom da se Srbi i Srbija prikažu kao žrtve onih koji navodno žele da im nametnu kolektivnu krivicu, proglase ih za najveće zlikovce i zadrže Srbe u stalnom položaju moralne inferiornosti. Istovremeno, dominantni narativi jačaju one na vlasti koji tvrde da štite Srbe i Srbiju od navodne opasnosti prihvatanja činjenica i pravnih kvalifikacija.

4. Operacija „Oluja“

4.1. Uvod

Četvrtog avgusta 1995. godine, Republika Hrvatska pokrenula je vojno-policijsku operaciju „Oluja“ kako bi reintegrirala teritoriju samoproglašene Republike Srpske Krajine i time obnovila svoje međunarodno priznate granice. Iako je „Oluja“ postigla svoj cilj i označila kraj rata u Hrvatskoj, hrvatske snage su tokom te operacije i neposredno nakon nje počinile sistematske i rasprostranjene zločine nad civilima srpske nacionalnosti.

Prema evidenciji Dokumentaciono-informacionog centra Veritas, u operaciji „Oluja“ ubijeno je i nestalo 1.877 Srba, od kojih su 1.228 bili civili.⁵⁹ Operacija je takođe dovela do proterivanja oko 200.000 Srba iz Hrvatske i uništenja i pljačkanja njihove imovine.

Hrvatski generali Ante Gotovina, Ivan Čermak i Mladen Markač su pred MKSJ bili optuženi za zločine protiv čovečnosti i ratne zločine počinjene tokom operacije „Oluja“ i nakon nje. Pretresno veće MKSJ jednoglasno je proglasilo krivim Gotovinu i Markača i osudilo ih na 24, odnosno 18 godina zatvora, ali ih je Žalbeno veće oslobodilo većinom glasova od tri prema dva. Među presudama MKSJ, presuda za operaciju „Oluja“ ostaje jedna od najkontroverznijih – rečima jednog od dvojice sudija koji se nisu saglasili s presudom, ona je „u suprotnosti sa svakim osećajem za pravdu“.⁶⁰

Iako su Gotovina i Markač oslobođeni krivice pred MKSJ, nalazi Pretresnog veća o brojnim zločinima nad srpskim civilima počinjenim tokom operacije „Oluja“ nisu osporeni. Većina tih zločina do danas nije procesuirana.

16

Tokom protekle decenije, operacija „Oluja“ uspostavljena je kao jedna od središnjih tačaka u zvaničnoj politici sećanja u Srbiji. Dominantan narativ o prošlosti, koji promovišu državne institucije, istrajava u tome da su Srbija i Srbi kroz istoriju uvek bili ili heroji ili žrtve. U takvoj dihotomiji, operacija „Oluja“ predstavlja jedan od neprikosnovanih simbola srpskog stradanja.

4.2. Komemorativne prakse

Danas se u Srbiji godišnjice operacije „Oluja“ obeležavaju velikim državnim događajima. Nije uvek bilo tako. Do 2015. godine, operacija „Oluja“ se obeležavala parastosom u Crkvi Svetog Marka u Beogradu. Za razliku od današnjih državnih komemoracija, te pomene je organizovalo Udruženje porodica nestalih i poginulih lica „Suza“, uz prisustvo državnih zvaničnika.⁶¹ Vojislav Koštunica, bivši predsednik i premijer Srbije, izjavio je da je operacija „Oluja“ bila najveće etnič-

59 D.I.C. Veritas (2021) *Saopštenje povodom godišnjice stradanja Srba u agresiji hrvatske vojske na RSK u avgustu 1995. godine („Operacija Oluja“)*. Dostupno na: <http://www.veritas.org.rs/e-veritas-03-08-2021-saopstenje-povodom-godisnji-ce-stradanja-srba-u-agresiji-hrvatske-vojske-na-rak-u-avgustu-1995-operacija-oluja/>

60 MKSJ (2012) *Tužilac protiv Ante Gotovine i Mladena Markača*, slučaj br. IT-06-90-A, Presuda Žalbenog veća.

61 Đureinović, Jelena (2020) „Oluja“ u zvaničnoj politici sećanja u Srbiji“, u Đureinović, J. (ur.) *Pomirenje i zvanične politike sećanja: obeležavanje pobede i komemoracija žrtava vojno-policijske akcije 'Oluja' u Hrvatskoj i Srbiji*, Beograd: REKOM mreža pomirenja, dostupno na: <https://www.recom.link/wp-content/uploads/2020/10/Obelezavanje-pobede-i-komemoracija-zrtava-Ouje.pdf>, str. 12.

ko čišćenje u Evropi posle Drugog svetskog rata⁶², a bivši predsednik Boris Tadić zahtevao je da se procesuiraju odgovorni za zločine počinjene tokom te operacije i pozivao na hitno rešavanje problema s kojima se žrtve i dalje suočavaju⁶³. Aleksandar Vučić, koji je u to vreme bio generalni sekretar ekstremno desničarske Srpske radikalne stranke, istakao je da je operacija „Oluja“ bila „najmonstruoznija zločinačka akcija hrvatske države protiv srpskog naroda od okončanja Drugog svetskog rata“.⁶⁴

Dolazak Srpske napredne stranke (SNS) na vlast 2012. godine doneo je promenu u politici sećanja, posebno u vezi s ratovima devedesetih. Novi zvanični narativ najavio je povratak nacionalnog ponosa. Prema tom narativu, prethodni režim i međunarodna zajednica primorali su Srbe da se stide svoje nacionalne istorije, a SNS ih je oslobodio srama i omogućio celoj naciji da se s ponosom seća svojih heroja i žrtava.⁶⁵ Novi kurs u politici sećanja realizuje se u državno sponzorisanom industriji sećanja, koja obuhvata velike komemoracije, kulturnu produkciju, prenose u medijima itd.⁶⁶

Velike državne komemoracije operacije „Oluja“ počele su 20. godišnjicom te operacije simboličnim susretom Aleksandra Vučića i Milorada Dodika na sredini mosta u Sremskoj Rači, preko kojeg su mnoge izbeglice iz „Oluje“ prešle 20 godina ranije. Četvrti avgust je i u Srbiji i u Republici Srpskoj ustanovljen kao Dan sećanja na stradale i prognane Srbe. Od 2015. godine, komemoracije se održavaju svake godine četvrtog avgusta uveče, na različitim lokacijama u Srbiji (a 2023. u Prijedoru, BiH), obično u gradovima i naseljima u kojima živi mnogo Srba iz Krajine. Putujuće komemoracije zajedno organizuju Srbija i Republika Srpska, a prisustvuju im po nekoliko hiljada građana, od kojih mnogi dolaze u organizaciji vladajuće stranke. Radio-televizija Srbije (RTS), vodeći medijski partner zvaničnih komemoracija, organizuje direktan prenos.

Zvanično, primarni cilj državnih komemoracija jeste odavanje počasti žrtvama operacije „Oluja“ i očuvanje sećanja na njihovo stradanje. Međutim, ti događaji su primer instrumentalizacije žrtava u svrhu političke koristi vladajuće klase. Program je pun emocionalnog naboja i osmišljen tako da u ljudima apeluje na legitimno osećanje nepravde, sa ciljem da konsoliduje identitetske narative i etničku distancu. Istovremeno, država Srbija i dalje ne priznaje status civilnih žrtava rata izbeglima iz Hrvatske 1995. godine, čime ih lišava konkretne institucionalne podrške.⁶⁷

U programu tih komemoracija nekoliko je stalnih delova: govori Aleksandra Vučića i Milorada Dodika – bez obzira na funkciju koju obavljaju u tom trenutku – parastos i govor patrijarha Srpske pravoslavne crkve (SPC), izvođenje himni Srbije i Republike Srpske i drugih patriotskih pesama. Na većini dosadašnjih komemoracija slušalo se i svedočanstvo „devojčice iz kolone“ – mlade žene koja je bila dete kada je, u avgustu 1995. godine, izbegla iz Hrvatske. Uobičajena tačka je i recitacija pesme „Na Petrovačkoj cesti“ Branka Ćopića, u kojoj se govori o fašističkim

17

62 VoA (2005) „Obeležavanje 10. godišnjice početka vojne akcije Oluja, tokom koje je proterano 250.000 Srba“, VoA, 4.

avgust 2005, dostupno na: <https://www.glasamerike.net/a/a-34-2005-08-04-voa2-86898592/748990.html>

63 Politika (2007) „Tadić: Odgovorni za 'Oluju' moraju biti kažnjeni“, Politika, 4. avgust 2007, dostupno na: <https://www.politika.rs/sr/clanak/29021/Tadic-Odgovorni-za-Oluju-moraju-biti-kaznjeni>

64 B92 (2005) „B92 specijal: 10 godina od 'Oluje' nad Krajinom“, B92, 5. avgust 2005, dostupno na: https://www.b92.net/specijal/oluja/index.php?nav_id=174036

65 Đureinović (2021), str. 9.

66 *Ibid.*, str. 5.

67 Mušanović, Meris (2020) „Oluja – civilne žrtve rata i dalje obespravljene u Srbiji“, Peščanik, 5. avgust 2020, dostupno na: <https://pescanik.net/oluja-civilne-zrtve-rata-i-dalje-obespravljene-u-srbiji/>

zločinima nad Srbima za vreme Drugog svetskog rata, to jest o ubistvu deteta na Petrovačkoj cesti, kod Bosanskog Petrovca. Na istom mestu, u avgustu 1995. godine, hrvatsko ratno vazduhoplovstvo bombardovalo je kolonu srpskih izbeglica, pri čemu je ubijeno devet civila, od kojih su četvoro bila deca, a mnogo ljudi ranjeno. Izvođenje te pesme na komemoracijama „Oluje“ deo je šireg zvaničnog narativa koji teži uspostavljanju (a)istorijskog kontinuiteta između fašističke Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i hrvatske države devedesetih.

Od 2020. godine, komemoracije operacije „Oluja“ režira Dragoslav Bokan, bivši komandant paravojsne jedinice „Beli orlovi“ i istaknuta ličnost na desničarskoj političkoj i kulturnoj sceni Srbije. Od tada, program uključuje rekonstrukciju izbegličke kolone, a primetan je i porast neprimerene dramatizacije patnje. Takav razvoj programa dogodio se prve godine pandemije COVID-19, kada je bilo neizvesno da li će velika okupljanja opstati. Stoga je više pažnje posvećeno teatarskim elementima, koji su važni za televizijski i internet prenos.

Komemoracija 2022. godine, održana na glavnom gradskom trgu u Novom Sadu, po sadržaju i strukturi podsećala je na prethodne. Počela je parastosom koji je služio patrijarh Porfirije, a potom je patrijarh održao govor u kojem je naglasio da mi, kao pravoslavni hrišćani, moramo oprostiti, ali ne i zaboraviti patnju „našeg naroda“⁶⁸. Patrijarh je u više navrata spominjao zločine nad Srbima u Drugom svetskom ratu, pridružujući se narativu o složenom kontinuitetu srpskog stradanja, posebno u Hrvatskoj.

Ne zaboravljamo žrtve i razaranja u Kristalnoj noći u Zadru, egzekuciju starih i nemoćnih u Medaku i ličkim selima, užasan teror i pobijene u kućama i stanovima sve do Pakraca i slavonskih sela. Sve su to kamičići u mozaiku naših stradanja i raspeća, zajedno sa Jadovnom, Siskom, Jastrebarskim, Mlakom, Glinom i Jasenovcem, rekao je patrijarh.⁶⁹

18

Milorad Dodik bio je eksplicitniji povodom kontinuiteta zločina nad Srbima:

„Oluja“ je pogrom, ona je zločin, ona je genocid, ona je etničko čišćenje, ona je kontinuitet onoga što smo mogli da gledamo iz Drugog svjetskog rata, „konačno rešenje“ za Srbe.⁷⁰

Istom prilikom 2017. godine, izjavio je:

Okupljamo se da obilježimo još jednom stradanje srpskog naroda, stradanje koje je u kontinuitetu, kroz vjekove i vrijeme, uvijek bilo rezervisano za srpski narod, gdje se god on nalazi. [...] Niko ne može da ozbiljan danas ne vidi kontinuitet u tim politikama, koji se završavao 1995. godine.⁷¹

U Dodikovim govorima, operacija „Oluja“ i njene žrtve su, po pravilu, marginalna tema. Centralne teme su stradanje i herojstvo srpskog naroda kroz istoriju. Dodik predstavlja Srbe kao hrabre, poštene, slobodoljubive, jedine prave antifašiste, ali naive, i stoga večite žrtve susedâ i političkog Zapada. Pre svega, Srbe predstavlja kao žrtve Jugoslavije, koja je, prema Dodiku, bila najveća nacionalna i politička zabluda srpskog naroda. Tvrdi da su Srbi, boreći se protiv fašizma

68 Transkript 2022.

69 *Ibid.*

70 *Ibid.*

71 Transkript 2017.

u Drugom svetskom ratu, „velikodušno dali slobodu“⁷² drugim narodima u bivšoj Jugoslaviji, koji su ih zauzvrat napadali i progonili sa svih mesta gde su živeli. Istorijska revizija Drugog svetskog rata i socijalističke Jugoslavije stalan je element Dodikovih govora na komemoracijama, što doprinosi diskursu o nepremostivim etničkim podelama i nemogućnosti identiteta drugačijih od etničkih.

Dodik često koristi ovu priliku da javno negira ratne zločine koje su počinile srpske snage. Na primer, na komemoraciji 2017. godine, on je s pozornice uzviknuo: „Pokažite jedno mjesto gdje su Srbi masovno pobili Hrvate. Ima li ga u istoriji? Nema!“⁷³, a 2022. godine je tvrdio: „[N]ema nigdje mjesta na prostoru bivše Jugoslavije da su Srbi [...] organizovali logore. Žele da kažu da jesmo, a nismo.“⁷⁴ Takve tvrdnje su posebno neukusne s obzirom na to da su tokom rata u Bosni i Hercegovini srpske snage uspostavile niz logora na teritoriji današnje Republike Srpske, u kojima su ubijene, mučene i silovane hiljade ljudi nesrpskog porekla.

Posebna pažnja u Dodikovim govorima posvećena je veličanju srpskog identiteta, koji je, prema njegovim rečima, „oličen kroz Republiku Srpsku i Srbiju kao države, oličen kroz našu Srpsku pravoslavnu crkvu, našu vjeru i krsnu slavu, naše pismo i jezik“ (2018).⁷⁵ Srpski identitet je navodno uvek ugrožen, stoga postoji potreba da se brani. Za razliku od ugroženog identiteta, Srbija i Republika Srpska su moćne, stabilne i potpuno funkcionalne, kako Dodik tvrdi, zahvaljujući Vučićevom i njegovom političkom vođstvu. Uobičajeni zaključak je da Srbi, ukoliko žele da prežive i odbrane svoj identitet, moraju podržati sadašnji režim, a Srbija i Republika Srpska trebalo bi da se ujedine na etničkom principu.

Središnji deo komemoracija je govor Aleksandra Vučića. Iako više pažnje nego Dodik posvećuje samoj operaciji „Oluja“ – posebno ubistvima civila, broju žrtava, izbegličkoj koloni, njihovoj integraciji u Srbiji itd. – Vučić govori i o zločinima iz Drugog svetskog rata. Njegovi govori sugerišu da svi zločini nad Srbima u Hrvatskoj čine jednu celinu, što je patrijarh 2022. godine opisao kao „mozaik naših stradanja i raspeća“.⁷⁶ Nazivajući nestanak Srba iz Hrvatske „sedamdesetogodišnjim procesom“ (2017)⁷⁷, Vučić negira čitavo razdoblje SFRJ kao period mirnog multietničkog života. Iako stalno ističe očiglednu činjenicu da su žrtve „Oluje“ nevine, uporno čuti o odgovornosti srpskog rukovodstva iz devedesetih za rat u Hrvatskoj, a ponekad biva ciničan povodom termina „agresija“ na Hrvatsku, tvrdeći da oni koji ga koriste smatraju izbeglice iz Krajine agresorima.

„Neće više biti 'Oluje'“ ključna je poruka Vučićevog govora svake godine. Srpski lideri iz Srbije i Republike Srpske, uverava on, neće dozvoliti da se to dogodi. Vučić takođe tvrdi da se operacija „Oluja“, kao i drugi zločini, dogodila Srbima zbog toga što nisu bili ujedinjeni. Stoga poziva na jedinstvo svih Srba, što u praksi znači podršku njegovom i Dodikovom režimu. Dakle, obećanje da više neće biti „Oluja“ sadrži implicitnu pretnju da bi se takvi događaji mogli ponoviti ako Vučić režim ne dobije široku podršku.

72 Ibid.

73 Ibid.

74 Transkript 2022.

75 Transkript 2018.

76 Transkript 2022.

77 Transkript 2017.

Narativ o povratku ponosa istaknut je element svih Vučićevih govora na komemoracijama. Prema njegovim rečima, prethodne vlade u Srbiji namerno su ćutale o „Oluji“, prisiljavajući srpski narod da se oseća krivim i posramljenim zbog svojih žrtava.

Godinama u Srbiji kao da nije bilo svedoka zločina počinjenih nad našim narodom. [...] Time smo i pravdali i ponavljali zločin. Time smo ravnodušnost proglasili za vladajuću ideologiju, a zaborav za nacionalnu obavezu. Na kraju, time smo i sami bacili kamen na najtužniju kolonu u našoj istoriji. I radili smo to gotovo čitavo punoletstvo, 18 godina, i nije nam bilo bolje od toga, kazao je Vučić 2022.⁷⁸

Kako Vučić tvrdi, zasluga SNS-a u tome je što žrtve „Oluje“ nisu zaboravljene. Međutim, žrtva se sećaju jednom godišnje, četvrtog avgusta, a državne institucije ih mimo tog dana uglavnom ignorišu. Mnoge žrtve su socijalno marginalizovane i još nemaju rešeno stambeno pitanje. Činjenica da je MUP Republike Srbije u mesecima nakon operacije „Oluja“ uhapsio nekoliko hiljada izbeglica i predao ih vojnim, policijskim i paravojnim jedinicama RS i RSK nikada nije pomenuta u Vučićevim govorima.⁷⁹ Iako su sudovi u Srbiji proglasili državu odgovornom za kršenje prava izbeglica⁸⁰, zvaničnici nikada nisu uputili izvinjenje prisilno mobilisanim izbeglicama. Srpska javnost mahom nije upoznata s prisilnom mobilizacijom, budući da ta tema nije obuhvaćena nijednim dominantnim diskursom.

Još jedan stalan element Vučićevih govora jeste kritika zvaničnih ceremonija povodom godišnjice „Oluje“ u Hrvatskoj. Predsednik Srbije obično tvrdi da ne samo što Hrvatska slavi srpsko stradanje već je ceo svet ili ravnodušan prema srpskom stradanju ili neprijateljski nastrojen prema Srbima.

*Mi nikada nećemo dobiti priznanje sveta za naše žrtve. Nikada niko neće zakukati, zaplakati, za srpskom decom. [...] I nikada nam neće reći: nad vama Srbima u Jasenovcu je počinjen genocid. [...] Nikada nam neće reći da su Srbi stradali, jer postoji jedna istina uvek za njih – Srbi štrče, Srbi su neposlušni, Srbi su nepokolebljivi i nepokorni, takvi nam nisu potrebni.*⁸¹

Nadalje, predsednik Srbije obično spominje da je, od svih bivših jugoslovenskih republika, samo Srbija prihvatila svoju odgovornost za ratne zločine iz devedesetih, pokajala se i suočila s ratnim zločincima iz svojih redova. U stvarnosti, krivično gonjenje ratnih zločina u Srbiji bilo je neefikasno, osuđeni ratni zločinci i osumnjičeni za ratne zločine uživaju javni ugled i ponekad direktnu državnu podršku, a zločini koje su počinile srpske snage često se negiraju od strane državnih zvaničnika i izostavljaju iz nastavnih programa i svih zvaničnih diskursa.

U julu 2023. godine, Aleksandar Vučić, Milorad Dodik i patrijarh SPC Porfirije odlučili su da narednu komemoraciju organizuju u Prijedoru.⁸² S obzirom na to da su snage bosanskih Srba

78 Transkript 2022.

79 Kolarić, Jovana (2019) *Dosije: Prisilna mobilizacija izbeglica*, Beograd: FHP. Dostupno na: https://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2019/11/Dosije_Prisilna_mobilizacija_izbeglica.pdf

80 *Ibid.*, str. 10.

81 Transkript 2021.

82 *Danas* (2023) „Vučić, patrijarh i Dodik odlučili: Dan sećanja na sve žrtve Oluje ove godine u Prijedoru“, *Danas*, 20. jul 2023, dostupno na: <https://www.danas.rs/vesti/politika/vucic-patrijarh-i-dodik-odlucili-dan-secanja-na-sve-zrtve-oluje-ove-godine-u-prijedoru/>

tokom rata u BiH počinile brojne zločine nad Bošnjacima u opštini Prijedor, odluka je kontroverzna i ukazuje na nameru da se komemorativnim događajima simbolički označe srpske teritorije.

4.3. Zaključak

Državne komemoracije operacije „Oluja“, u sadašnjem obliku, ne služe svrsi odavanja počasti žrtvama, već su moćno sredstvo istorijskog revizionizma, kao i deo neprestane političke kampanje vladajuće elite.

U diskursu komemoracija postoji nekoliko stalnih elemenata. Najpre, naglašava se kontinuitet srpskog stradanja i stalno neprijateljstvo Hrvata, čime se cementira etnička distanca i podstiče nacionalistička mobilizacija. Zatim, ove komemoracije posebno su usmerene na kritiku socijalističke Jugoslavije kao istorijske greške koju su Srbi morali da plate, što doprinosi promociji etničkog identiteta i ideje etničke države kao jedinog održivog oblika društveno-političke organizacije. Konačno, kao i sve druge komemorativne prakse od 2015. godine, komemoracije operacije „Oluja“ naglašavaju povratak nacionalnog ponosa i zasluge sadašnje vlasti za to, te time služe kao moćno sredstvo političke kampanje.

5. Početak NATO bombardovanja SRJ

5.1. Uvod

Iako je uzimala maha još od osamdesetih godina, kriza na Kosovu tek se u februaru 1998. pretvorila u oružani sukob između snaga Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) i pobunjeničkih snaga kosovskih Albanaca, Oslobođilačke vojske Kosova (OVK). Nakon neuspeha mirovnih pregovora u Rambujeu i višestrukih kršenja sporazuma o prekidu vatre, u martu 1999. godine NATO je odlučio da interveniše kampanjom iz vazduha – ne dobivši mandat Saveta bezbednosti UN budući da su Rusija i Kina najavile da će uložiti veto na takvu meru.

NATO bombardovanje SRJ trajalo je od 24. marta 1999. do 11. juna 1999. godine. Dok pristalice bombardovanja tvrde da je ono okončalo rat na Kosovu i sprečilo veće stradanje, kritičari ističu da je to bilo kršenje međunarodnog prava. Nezavisna međunarodna komisija za Kosovo zaključila je da je intervencija bila „nezakonita ali legitimna“, s obzirom na to da su „svi diplomatski putevi bili iscrpljeni i zato što je intervencija imala efekat oslobađanja većinskog stanovništva Kosova od dugog perioda opresije pod srpskom vlašću“.⁸³

U izveštaju iz juna 2000. godine, Amnesty International je istakao da, na osnovu dostupnih dokaza, veruje da su „snage NATO-a počinile ozbiljne povrede zakona rata koje su u nizu slučajeva dovele do nezakonitih ubistava civila“.⁸⁴ Human Rights Watch je takođe izrazio zabrinutost da snage NATO-a nisu preduzele dovoljno mera predostrožnosti kako bi izbegle civilne žrtve.⁸⁵

Početak NATO bombardovanja SRJ 1999. godine jedan je od najistaknutijih ratnih događaja iz devedesetih u zvaničnoj politici sećanja u Srbiji. Taj događaj služi kao paradigma srpskog stradanja i žrtve, ali i hrabrosti nacije pred neuporedivo jačim neprijateljem. S druge strane, način na koji se početak NATO bombardovanja zvanično pamti primer je instrumentalizacije žrtava, ignorisanja i relativizacije istorijskih činjenica, te promocije sadašnjeg režima kao spasitelja nacije.

5.2. Komemorativne prakse

Od 2015. godine⁸⁶, centralne državne komemoracije početka NATO bombardovanja održavaju se u raznim gradovima i mestima koji se pamte kao mesta najvećeg uništenja ili ubijanja civila. Pored centralnih komemoracija, širom Srbije priređuju se različiti manji događaji, uglavnom u vojnim bazama i ispred spomenikâ.

Centralne državne komemoracije podsećaju na komemoracije operacije „Oluja“ u nekoliko aspektata. Prvo, promovišu narativ da je srpsko stradanje kroz istoriju bilo najveće. Međutim, za razliku od obeležavanja „Oluje“, memorijalizacija NATO bombardovanja uključuje i herojski narativ,

83 Independent International Commission on Kosovo (2000) *The Kosovo Report*. Dostupno na: <https://www.law.umich.edu/facultyhome/drwcasebook/Documents/Documents/The%20Kosovo%20Report%20and%20Update.pdf>

84 Amnesty International (2000) *NATO/FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA "COLLATERAL DAMAGE" OR UNLAWFUL KILLINGS? Violations of the Laws of War by NATO during Operation Allied Force*. Dostupno na: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/eur700182000en.pdf>

85 Human Rights Watch (2000) *War Crimes in Kosovo – 16. The NATO Air Campaign*. Dostupno na: <https://www.hrw.org/reports/2001/kosovo/undword2b.html>

86 Sa izuzetkom 2020. godine, kada centralna komemoracija nije organizovana usled pandemije COVID-19.

to jest priču o Davidu i Golijatu. Drugo, u govorima državnih predstavnika na obe komemoracije naglašava se da je režim predsednika Aleksandra Vučića konačno omogućio srpskom narodu da se s ponosom seća svojih žrtava, za razliku od prethodnog režima u kojem Srbima nije bilo dozvoljeno da se sećaju prošlosti na dostojanstven i doličan način. Treće, centralne državne komemoracije oba događaja održavaju se na različitim mestima u Srbiji. U slučaju operacije „Oluja“ to se može posmatrati kao deo populističke strategije režima – naime, kao pokušaj da se dopre do svih Srba iz Krajine – dok u slučaju NATO bombardovanja putujuće komemoracije prvenstveno simbolizuju stradanje Srbije u celosti. Četvrto, oba događaja imaju sličan kulturno-umetnički program, s neprimerenim dramaturzijama stradanja i prenatravanjem nacionalističkim patosom.

Konačno, u poslednjih pet godina, spisak govornika na obe komemoracije gotovo je identičan. Redovni govornici su Aleksandar Vučić i Milorad Dodik, bez obzira na trenutnu funkciju, i patrijarh Srpske pravoslavne crkve, uz gostujuće govornike koji su žrtve zločina.

Patrijarsi Srpske pravoslavne crkve (Irinej 2019. godine i Porfirije od 2021. do 2023) nastojali su da pošalju poruku mira i oprost. Međutim, takođe su se upuštali i u političke komentare, ponekad se osvrćući na aktuelne događaje u skladu sa zvaničnim narativima. Godine 2023, patrijarh Porfirije je aludirao na tekući dijalog Beograda i Prištine:

Molimo se i borimo se da naša stradanja se ne ponove, ni nama, niti bilo kome drugome. Istrajmo uporno na putu svih razgovora i pregovora, na putu dijaloga koji ima za cilj makar elementarno međusobno razumevanje među ljudima. Ali ne prihvatajmo ultimatum i ucene po bilo koju cenu, ultimatum i ucene koji podrazumevaju poklanjanje sebe i svoga, odricanje od sebe i svoga.⁸⁷

Milorad Dodik od 2017. godine redovno govori na komemoracijama početka NATO bombardovanja. Njegovi govori tom prilikom imaju mnogo zajedničkih teza s govorima koje drži na komemoracijama operacije „Oluja“. Na primer, često spominje kontinuitet zločina nad Srbima, naglašavajući NATO bombardovanje Republike Srpske 1995. godine, ali i pominjući fašističke zločine nad Srbima u Drugom svetskom ratu. Godine 2021, Dodik je insistirao na tome da su pripadnici NATO-a iz devedesetih bili potomci fašista iz Drugog svetskog rata.⁸⁸ Zatim, svake godine koristi obe komemoracije da hvali Aleksandra Vučića kao političara koji štiti srpske interese i omogućava Srbima da se dostojanstveno sećaju svojih žrtava i heroja. Konačno, Dodik u svojim komemorativnim govorima uvek poziva na ujedinjenje Srbije i Republike Srpske. Dvadeset četvrtog marta 2019. godine, istakao je:

Ne mogu ni ja i neću da dozvolim, nikada, da se uspostavi granica na Drini koja će biti NATO granica. [...] Ove godine i decenije koje dolaze su naše godine, našeg nacionalnog i narodnog okupljanja, naše godine – našeg državnog ujedinjenja [...]. Vjerujem da će i drugima to postati veoma jasno, jer naprosto drugog puta nema. Zašto neki drugi mogu da imaju svoje države, a Srbi ne mogu da imaju svoju jedinstvenu državu?⁸⁹

Specifičnost Dodikovih govora na komemoracijama NATO bombardovanja jeste njegovo čvrsto obećanje da NATO-u nikad neće oprostiti agresiju na SRJ, što je u kontrastu s prethodnim go-

87 Transkript 2023.

88 Transkript 2021.

89 Transkript 2019.

vornikom, patrijarhom, čiji je ton pomirljiv i miroljubiv. U svojim opisima zločina tokom NATO bombardovanja, Dodik naglašava navodno „uživanje“ s kojim je NATO ubijao Srbe. Iz godine u godinu, on netačno ističe da se ta NATO operacija zvala „Milosrdni anđeo“, što je mit koji je devedesetih godina služio kao sredstvo propagande tadašnje vlasti i koji se i dalje koristi za izazivanje snažnih emocionalnih reakcija.

U 2023. godini, Dodik je posebno istakao da su Srbi navodno ugroženi od drugih naroda koji žive u Bosni i Hercegovini, ali da, zahvaljujući Aleksandru Vučiću, neće podleći pritiscima.

Nije Bosna i Hercegovina ono što kažu u Sarajevu, nego bi trebala da bude ono što i mi kažemo. Oni uporno samo hoće jedno, a to je da stvore uslove da se Srbi isele s tih prostora. [...] Smeta im Srbija što je danas moćnija i jača nego ikada do sada. E baš oni žele drugo, a to je suprotno od toga: nejaka, nemoćna, rasuta, podijeljena Srbija. E ta bi Srbija valjala svim oko nas, ali mi smo ponosni na ono što je generacija političara predvođenih gospodinom predsjednikom Vučićem uradila u posljednjim godinama za prosperitet i razvoj Srbije, rekao je Dodik.⁹⁰

Govor Aleksandra Vučića glavni je deo svih komemoracija. Svake godine, 24. marta, on održi isti govor s manjim izmenama, strukturiran oko dva glavna narativa. Prvi se zasniva na odlučnom odbijanju da se NATO agresija zaboravi i posvećenosti večnom pijetetu prema žrtvama. Vučić često naglašava da je Srbija mala, ali ponosita i slobodoljubiva, istovremeno heroj i žrtva velikih nepravdi. Drugi narativ poziva na mir i saradnju, čak i sa onima koji su bombardovali Srbiju. Po pravilu, taj narativ kulminira nečim što deluje kao stalna izborna kampanja SNS-a: Vučić koristi tu priliku da Srbiju pod njegovim vođstvom predstavi kao jaču nego ikad. Po njegovim rečima, Srbija danas saraduje sa svima i, za razliku od prethodnih perioda, gradi, stvara i razvija se.

Predsednikovi govori puni su iscrpnih nabranja, dramskih pauza, citiranja istorijskih ličnosti i autoviktimizacije. Na primer, u govoru 2015. godine, naglasio je da se lično žrtvovao za sve građane Srbije:

A svaku kaznu, ako treba, mi ćemo podneti. Podneću je ja, jer, verujte, veću dužnost od te nemam, ni danas, ni sutra. Da primim svaku kaznu za Srbiju, da ljudi u njoj ne bi živeli u kazni.⁹¹

Obraćajući se porodicama žrtava u Varvarinu 2016. godine, Vučić je u svom govoru posegao za jednom od mnogih „pesničkih“ figura:

[...] Plašim se da vam i danas ostajemo dužni, i da je svako od nas po jedna reč, malo bi to reči bilo. Lošu rečenicu bismo sastavili – previše kratku, otrcanu, bez tačke na kraju. I da se svi pretvorimo u suze, malo bi to suza bilo da se u njima udave sve vaše tuge. I da je svako od nas dan, ne bismo mogli vašu noć da prekinemo.⁹²

Na osamnaestu godišnjicu NATO bombardovanja Srbije, 2017. godine, Vučić je to proglasio simboličnim rođenjem:

90 Transkript 2023.

91 Transkript 2015.

92 Transkript 2016.

*Čitava Srbija danas, u dane žalosti, slavi punoletstvo – punoletstvo svog ponosa, svog dostojanstva i svog hrabrog srca. Slavi Srbija što je ponovo vidljiva, što je ustala, prohodala, što je položila ispite, sazrela i što može od današnjeg dana samo napred.*⁹³

Pored povišenog patosa, govori predsednika Srbije obiluju faktografskim greškama. Najupadljivija neistina tiče se broja ubijenih u NATO bombardovanju i predstavlja primer ponižavanja i instrumentalizacije žrtava od strane srpske države. Još 2015. godine, Vučić je govorio o „hiljadama“ žrtava⁹⁴, 2017. godine o „više od 2.000 civila i gotovo 1.000 vojnika i policajaca“⁹⁵, ali najčešće tvrdi da je u NATO bombardovanju SRJ ubijeno 2.500 ljudi. Na komemoraciji 2018. godine, izjavio je da Republika Srbija ima „više od 2.000 zapisanih i dobro zapamćenih imena“.⁹⁶ Međutim, 19. oktobra 2021. godine, Skupština Srbije je odbacila predlog o osnivanju ranije najavljene državne komisije koja bi bila zadužena za sastavljanje spiska žrtava bombardovanja.⁹⁷

Za razliku od institucija Republike Srbije, Fond za humanitarno pravo (FHP) i Fond za humanitarno pravo Kosovo (FHP Kosovo) objavili su 2014. godine spisak imena svih žrtava. Prema tom popisu, u NATO napadima 1999. godine ubijeno je 756 ljudi, i to 452 civila i 304 pripadnika oružanih snaga.⁹⁸ Od ubijenih civila, njih 206 su bili srpske ili crnogorske nacionalnosti, 218 su bili Albanci, 14 Romi, a 14 civila drugih nacionalnosti.⁹⁹ U bombardovanju je stradalo 275 pripadnika Vojske Jugoslavije (VJ) i MUP-a, i 29 pripadnika Oslobođilačke vojske Kosova (OVK).¹⁰⁰ Ukupno 261 osoba ubijena je na teritoriji Srbije, 10 u Crnoj Gori, a 485 na Kosovu.¹⁰¹ To je do sada jedini i najpotpuniji spisak žrtava NATO bombardovanja SRJ.

Predsednik Srbije u svojim govorima obično navodi imena nekih žrtava. Tim imenima je zajedničko to što nijedno od njih nije albansko – iako približno trećinu ukupnog broja žrtava i skoro polovinu ubijenih civila čine žrtve albanske nacionalnosti. U govoru 2021. godine, Aleksandar Vučić je prvi put pomenuo „16 dece od dve do 17 godina iz porodica Ahmetaj i Hasani“, ne navodeći njihova imena.¹⁰² To ukazuje na stav državnih institucija Srbije prema Albancima i žrtvama koje nisu Srbi.

Važan element Vučićevih govora, kao i zvanične politike sećanja uopšte, jeste ili prećutkivanje ili relativizacija onoga što se događalo na Kosovu pre i tokom NATO bombardovanja. Na komemoraciji 2023. godine, predsednik Srbije je izjavio da je Srbija proglašena krivom samo zato što je „želela da bude svoja na svome“ i cinično komentarisao termin „humanitarna katastrofa“ koji se koristio pri opisivanju situacije na Kosovu pre NATO bombardovanja.¹⁰³

93 Transkript 2017.

94 Transkript 2015.

95 Transkript 2017.

96 Transkript 2018.

97 Otvoreni parlament (2021) *Treća sednica drugog redovnog zasedanja*, 19. oktobar 2021. Transkript dostupan na: <https://otvoreni.parlament.rs/transkript/7906?tagId=69392&page=2>

98 Fond za humanitarno pravo i Fond za humanitarno pravo Kosovo (2014) *Ljudski gubici u NATO bombardovanju (Srbija, Kosovo i Crna Gora)*. Dostupno na: <https://www.hlc-rdc.org/db/nato/index.html>

99 *Ibid.*

100 *Ibid.*

101 *Ibid.*

102 Transkript 2021.

103 Transkript 2023.

Kažete da ste napali jednu suverenu i slobodnu zemlju zbog humanitarne katastrofe. Niste vi sprečavali nikakvu humanitarnu katastrofu, vi ste naoružavali pobunjeničke i odmetničke grupe u jednoj slobodnoj i suverenoj zemlji koja nijednim pedljem nije kročila, ni svojim malim prstom na nozi nije kročila na teritoriju neke druge zemlje, istakao je Vučić.¹⁰⁴

Godine 2018, predsednik Srbije je izjavio da je bombardovanje izazvala „borba Srba da sačuvaju svoju teritoriju, svoj integritet“ i da je bombardovanje bilo „borba protiv imaginarnog zla“.¹⁰⁵ Prema podacima FHP i FHP Kosovo, od 20. marta do 14. juna 1999. godine, srpske snage su ubile 6.872 albanska civila.¹⁰⁶ U istom periodu, OVK je ubila 328 Srba i 136 Roma i drugih nealbanaca koji nisu učestvovali u oružanom sukobu.¹⁰⁷ U sukobima srpskih snaga i OVK poginulo je 1.204 pripadnika OVK i 559 pripadnika VJ/MUP.¹⁰⁸

U vreme komemoracije 2023. godine, odvijali su se intenzivni pregovori Beograda i Prištine, a predsednik Srbije često je referirao na njih u svom govoru, iako ne uvek eksplicitno. Istakao je da Srbija prolazi kroz teška vremena i da on čini sve što je u njegovoj moći da očuva mir. Istovremeno, Vučić je insistirao na tome da zemlja napreduje u mnogim aspektima: ekonomskom, vojnom, kulturnom itd. Na kraju, neodređeno je upozorio „njih“ da će Srbija reagovati ako se pređu neke crvene linije, ali da li je predsednik mislio na vojni odgovor – prepušteno je interpretaciji.

I zato, ljudi, dajem sve od sebe da sačuvamo mir. I da vi znate, nije mi niko pomutio ni razum, nije mi niko pomračio pamet, nisam postao nikakav bedni izdajnik, i to da mi govore oni koji su na najgori način ne čitali, već sprovodili naredbe onih koji su provodili agresiju [...]”¹⁰⁹

Moja poruka vama je: da, hoćemo mir. Nećemo nikakve sukobe, ni sa NATO-om, ni sa bilo kim. Ali vam svima lepo kažemo: čuvaćemo svoju zemlju. I kada vam kažemo šta su crvene linije, onda nemojte sa tim da se igrate. Nemojte sa tim da se igrate i nemojte dalje da pritiskate, tim rečima je Vučić priveo kraju svoj poslednji govor.¹¹⁰

5.3. Zaključak

NATO bombardovanje SRJ izazvalo je ljudske gubitke i znatna oštećenja civilne infrastrukture i životne sredine. Prema poimeničnom popisu Fonda za humanitarno pravo (FHP) i Fonda za humanitarno pravo Kosovo (FHP Kosovo), u NATO napadima poginulo je 756 ljudi, i to 452 civila i 304 pripadnika oružanih snaga.¹¹¹ Kada je bombardovanje počelo, rukovodstvo Republike Srbije odgovorilo je masovnom represijom nad albanskim civilima. Tokom bombardovanja, tačnije u periodu od 20. marta do 14. juna 1999. godine, ubijena su 6.872 albanska civila, za čiju smrt su odgovorne srpske snage, a OVK se može pripisati odgovornost za smrt 328 Srba i 136 Roma i

104 Ibid.

105 Transkript 2018.

106 Fond za humanitarno pravo (2023) *Povodom državnog obeležavanja godišnjice NATO bombardovanja*, 25. 3. 2023, dostupno na: <http://www.hlc-rdc.org/?p=38701>

107 Ibid.

108 Ibid.

109 Transkript 2023.

110 Ibid.

111 Fond za humanitarno pravo i Fond za humanitarno pravo Kosovo (2014) *Ljudski gubici u NATO bombardovanju (Srbija, Kosovo i Crna Gora)*. Dostupno na: <https://www.hlc-rdc.org/db/nato/index.html>

drugih nealbana koji nisu učestvovali u oružanom sukobu.¹¹² U sukobima srpskih snaga i OVK poginula su 1.204 pripadnika OVK i 559 pripadnika VJ/MUP.¹¹³

Sadašnja obeležavanja početka NATO bombardovanja SRJ imaju tri glavna obeležja. Prvo, povećavajući broj žrtava, sugerišu da stvarne žrtve nisu dovoljno važne i time vredaju njihovo dostojanstvo. Drugo, ignorisanjem ili relativizacijom istorijskog konteksta NATO bombardovanja, odnosno rata na Kosovu i ratnih zločina koje su počinile srpske snage, govornici stvaraju lažni narativ o nevinosti i žrtvi Republike Srbije. Konačno, promovišući narativ o tome da je Srbija neprestano ugrožena od strane svojih suseda i Zapada, obeležavanja prenose poruku da je sadašnji režim jedini sposoban da zaštiti Srbe i Srbiju od novih ratova.

---

112 Fond za humanitarno pravo (2023) *Povodom državnog obeležavanja godišnjice NATO bombardovanja*, 25. 3. 2023, dostupno na: <http://www.hlc-rdc.org/?p=38701>

113 *Ibid.*

6. Bitka na Košarama

6.1. Uvod

Bitka na Košarama vodila se između oružanih snaga SRJ (Vojske Jugoslavije, VJ) i Oslobođilačke vojske Kosova (OVK), koju su podržavali albanska vojska i NATO. Počela je 9. aprila 1999. godine, a zvanično se okončala 10. juna 1999. godine, iako su se pripadnici VJ povukli s Košara četiri dana kasnije.¹¹⁴ Bitka se odvijala na obroncima Juničke planine (deo Prokletija), na nepristupačnom terenu, na preko 2.000 metara nadmorske visine.

Borbe su počele masovnim artiljerijskim napadom OVK iz Albanije, usmerenim na karaulu Košare, blizu granice SRJ sa Albanijom. Tokom prva dva dana bitke, OVK je zauzela dva obližnja planinska vrha, Rasa Košares i Maja glava, granatirala karaulu Košare s tih položaja i osvojila je drugog dana, 9. aprila 1999. godine. Vojska Jugoslavije se povukla na drugu liniju odbrane i pokrenula kontranapad sredinom aprila, ali nije povratila karaulu.¹¹⁵ Potpisivanjem Kumanovskog sporazuma 9. juna 1999. godine, okončan je rat na Kosovu. Četiri dana kasnije, sve formacije VJ su napustile Košare. Srpske snage su morale u roku od 11 dana da se povuku s teritorije Kosova.

Prema izvorima VJ, tokom Bitke na Košarama poginulo je 108 njenih vojnika.¹¹⁶ Prema albanskim izvorima, u toj bici je poginulo 114 boraca OVK.¹¹⁷

Većina ljudi u Srbiji sve do pre desetak godina nije znala za Bitku na Košarama. Čak je i u režimu Slobodana Miloševića državna propaganda uglavnom prećutkivala borbe kod granice sa Albanijom tokom NATO bombardovanja, a mediji te borbe nikad nisu nazivali „Bitkom na Košarama“.¹¹⁸ S dolaskom Srpske napredne stranke (SNS) na vlast, taj događaj postao je jedna od glavnih epizoda ratova devedesetih na koje se fokusira zvanična politika sećanja, s namerom da se konstruiše herojski narativ, odnosno priča o hrabrosti, snazi i odbrambenoj ulozi srpskih snaga u jugoslovenskim ratovima.

6.2. Komemorativne prakse

Godišnjica završetka Bitke na Košarama (14. juna) postala je deo Državnog programa obeležavanja godišnjica istorijskih događaja oslobodilačkih ratova Srbije u decembru 2016. Od tada, Bitka na Košarama popularizovana je kroz državnu industriju sećanja, koja obuhvata komemorativne akademije, izdavaštvo, produkciju filmova i TV serija, imenovanje ulica po „herojima sa Košara“ i druge prakse. Najvažnije: počev od 2016. godine, mediji, pretežno oni pod kontrolom vlasti, intenzivno izveštavaju o Bici na Košarama, pripovedajući priču o herojstvu i požrtvovanosti. Do tada su u kolektivnom sećanju na rat na Kosovu preovladavala svedočanstva i lična iskustva vezana za NATO bombardovanje. Masovna diseminacija priče o Košarama konsolidovala

114 Jovanović, Jelena (2022) "A Battle for Remembrance? Narrating the Battle of Košare/Koshare in Belgrade- and Pristina-Based Media", *Comparative Southeast European Studies*, Volume 70, Issue 2. Dostupno na: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/soeu-2022-0018/html>

115 *Ibid.*

116 Mutavdžić, Radenko (ur.) (2018) *Bitka na Košarama: sećanja učesnika 1999*. Beograd: Medija centar „Odbrana“, str. 9.

117 Koha (2019) "Presidenti shpall heronj të Kosovës 114 dëshmorët e rënë në Koshare", *Koha.net*, 9. april 2019. Dostupno na: <https://www.koha.net/arberi/155784/presidenti-shpall-heronj-te-kosoves-114-deshmoret-e-rene-ne-koshare/>

118 Jovanović (2022).

je dihotomiju žrtve i herojstva, ne ostavljajući prostora za kritičko preispitivanje uloge srpskih snaga u zločinima počinjenim tokom rata na Kosovu.

Zvanični narativ opisuje Bitku na Košarama kao „jedan od najsvetlijih trenutaka naše vojne i nacionalne istorije“.¹¹⁹ U saopštenju za medije Kancelarije za Kosovo i Metohiju iz aprila 2017. godine naglašava se: „Herojska epopeja branilaca Košara će nas večno podsećati da je srpski narod nepobediv onda kada se jedinstveno bori protiv zla i nepravde i štiti ono što mu je najmilije i najdragocenije.“¹²⁰ U tom saopštenju koriste se mitski tropi, poput borbe dobra i zla, i neodređeni pojmovi („najmilije i najdragocenije“) koji su prepušteni interpretaciji. Takav diskurs ukazuje na nameru da se konstruiše mit, umesto da se istorijski događaj narativno prikaže iz perspektive utvrđenih činjenica. Zvanični narativ takođe naglašava da je Bitka na Košarama bila vojna pobeda, iako se završila navodno nepravednim političkim porazom.

Često se ističe da su srpski vojnici koji su se borili na Košarama bili znatno brojniji od neprijatelja, kao i da su većinu vojnih jedinica VJ činili mladi regruti, stari 19 ili 20 godina. Mladost mnogih poginulih vojnika koristi se za promociju ideje o patriotskoj omladini spremnoj da čak i svoj život žrtvuje za domovinu. Primetno je da predstavnici vlasti u Srbiji ne nude objašnjenje za to što su mnogi mladi i neiskusni vojnici, bez odgovarajuće obuke, poslani u tako tešku bitku. S druge strane, mnogi veterani koji su se borili na Košarama još su u teškom društveno-ekonomskom položaju, lišeni podrške države, što jasno ukazuje na to da državne institucije zapravo ne mare za one čije herojstvo zvanično slave. Godine 2022, predsednik Srbije, koji u svim prilikama, uključujući i komemoracije, ističe ekonomsku snagu Srbije, rekao je veteranima sa Košara da država ne može ispuniti sve njihove zahteve jer bi to „[državu] razorilo u potpunosti finansijski“.¹²¹

Komemoracije na visokom političkom nivou organizuju se od 2017. godine i od tada se održavaju u različitim oblicima, na različitim mestima i uz prisustvo raznih učesnika. Na godišnjicu Bitke na Košarama 2017. godine, u selu Debeljača (opština Kovačica), predsednik Srbije Aleksandar Vučić je, sa majkom poginulog, otkrio spomenik Tiboru Cerni, jednom od mladih vojnika poginulih na Košarama. Tom komemorativnom događaju prisustvovalo je mnogo državnih predstavnika, uključujući ministre u Vladi Republike Srbije i Vladi Republike Srpske, delegaciju Ministarstva odbrane Srbije i Vojske Srbije, predstavnike diplomatskog kora, predstavnike lokalne vlasti itd. Govornici su bili Vojislav Vukašinić, vojnik VJ koji se borio na Košarama, Kata Cerna, majka Tibora Cerne, i predsednik Srbije.

Predsednik Vučić je tom prilikom istakao da je Tibor Cerna „umro za svoju zemlju i za svakoga od nas“, u „tom malom, prljavom i neopisivo strašnom ratu koji nam je agresor nametnuo“.¹²² To su bile dve glavne teme tog govora: herojstvo Tibora Cerne i navodno odbrambeni karakter rata na Kosovu.

Svesno je postavio svoje junačke grudi na putanju neprijateljskog metka. Njegovo veliko srce puno ljubavi je primilo olovo, ali je nastavilo da kuca. Veliki Tibor je ostao na nogama i dalje iza-

119 Politika (2017). „Godišnjica bitke za Košare“, *Politika*, 9. april 2017. Dostupno na: <https://www.politika.rs/sc/cclan/nak/378026/Godisnjica-bitke-za-Kosare>

120 *Ibid.*

121 Transkript 2022.

122 Transkript 2017.

*živajući albanskog teroristu, znajući da njegova misija nije završena. Drugi metak ga je odneo u smrt i doneo mu večnost*¹²³, kazao je predsednik i nastavio o Bici na Košarama i ratu na Kosovu:

*Srpski Termopil, drugi Kosovski boj, ko zna koji po redu rat našeg naroda – rat koji nismo želeli, rat koji nismo započeli, rat u kojem smo branili našu zemlju, našu decu, našu budućnost, našu otadžbinu.*¹²⁴

Sledeće godine, 14. juna, manja komemoracija održana je ispred spomenika Taboru Cerni, bez učešća najviših predstavnika države.

Najznačajnija ceremonija na godišnjicu Bitke na Košarama organizovana je povodom 20. godišnjice, 2019. godine. Akademija, održana u Centru Sava u Beogradu, po tipu i strukturi podsećala je na obeležavanja operacije „Oluja“ i početka NATO bombardovanja SRJ, sa određenim razlikama koje su odražavale razliku između narativa o žrtvi i narativa o herojstvu: iako je govor predsednika Vučića bio glavni deo i ovog događaja, govornici su, umesto civilnih žrtava, bili vojni oficiri; kratki pozorišni komadi prikazivali su hrabrost srpskih vojnika, umesto patnje srpskih civila, a muzički program činile su patriotske pesme, od kojih su neke bile izrazito militarističke.

Pesma „Vila sa Košara“, izvedena na toj akademiji, zaslužuje posebnu pažnju budući da je posvećena upravo Bici na Košarama. Stihove je napisao Neven Milaković, a muziku komponovao Vuk Popović, ali Milaković je kazao da je „pravi tvorac pesme zaista srpski narod“.¹²⁵ U toj pesmi, Vila sa Košara doziva poginule vojnike:

*Vratite se, sokolovi, vratite se meni amo,
Traže od nas pradedovi da dušmane isteramo.*

I nastavlja:

*Nema Kosmet ko da brani, trulije su njine kosti,
Dižite se, sokolovi, a njima nek Bog oprosti.*

Kako ističe antropolog Ivan Čolović, „Vila sa Košara“ savršeno se uklapa u novi herojski narativ o ratu na Kosovu: ne samo što slavi nepravedno zanemareno herojstvo vojnika sa Košara već ima i izrazitu mobilizacijsku funkciju – poziva na obračun s neprijateljima, posramljujući one koji ne žele da se bore za Kosovo.¹²⁶ „Vila sa Košara“ danas je deo programa raznih ceremonija koje organizuje država i popularna je među navijačima FK „Crvena zvezda“.¹²⁷

Pored odavanja počasti srpskim vojnicima koji su se borili na Košarama, predsednik Vučić je na ovoj komemoraciji uglavnom govorio o povratku ponosa. Taj diskurs promoviše ideju da je prethodni režim Srbe naterao da se stide svoje istorije, posebno devedesetih godina, a da im sadašnji režim omogućava da se prošlost pamti s ponosom.¹²⁸

123 *Ibid.*

124 *Ibid.*

125 Čolović, Ivan (2019) „Vila sa Košara“, *Peščanik*, 23. oktobar 2019. Dostupno na: <https://pecanik.net/vila-sa-kosara/>

126 *Ibid.*

127 *Ibid.*

128 Đureinović, Jelena (2021) *Politika sećanja na ratove devedesetih u Srbiji: Istorijski revizionizam i izazovi memorijalizacije*, Beograd: FHP. Dostupno na: https://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2021/10/Politika_secanja_bhs.pdf, str. 22.

Nismo mi samo šaputali, već smo krili u prethodnih 15 i 20 godina, plašili se i stideli se da govorimo o junaštvu našeg naroda i naših ljudi; krili, ne bismo li se dodvorili onima koji su se protiv njih borili, onima koji su ubijali naš narod, kazao je Vučić.¹²⁹

Povratak ponosa je čest motiv u govorima Aleksandra Vučića na svim ceremonijama kojima se obeležavaju događaji iz ratova devedesetih. Ovom prilikom, to je posebno naglašeno zbog relativno novog herojskog narativa (u odnosu na ratove devedesetih) i namere režima da stvori isključivo pozitivnu sliku o oružanim snagama i njihovoj ulozi u jugoslovenskim ratovima.

Slično kao u navedenoj pesmi, predsednik Vučić nije samo slavio hrabrost srpske vojske u prošlim ratovima, već je nagovestio i moguće događaje u budućnosti.

Ipak, ako neko pomisli [...] da je Srbija, zbog toga što želi mir, slaba i da je moguće progoniti i ubijati Srbe, taj mora da zna da će srpski odgovor biti snažniji i jači nego ikada u savremenoj istoriji, upozorio je predsednik.¹³⁰

Komemorativne akademije povodom godišnjice Bitke na Košarama održane su 2021, 2022. i 2023. godine, ali bez učešća predsednika Vučića. Pored govornika iz redova Vojske Srbije i članova porodica poginulih vojnika, na tim događajima govorili su visoki predstavnici vlasti u Srbiji: ministarka za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja Darija Kisić Tepavčević 2021¹³¹, predsednica Vlade Ana Brnabić 2022.¹³² i ministar odbrane Miloš Vučević 2023. godine.¹³³ Narativ je ostao nepromenjen: dok slave hrabrost srpskih vojnika koji su se borili na Košarama, državni predstavnici ističu snagu današnje Srbije i njenu spremnost da se odbrani pred stalnom pretnjom.

Zato je naše obećanje večeras svim herojima da ćemo snažno, ponosno i časno čuvati Srbiju, njenu slobodu i nezavisnost, suverenitet i teritorijalni integritet, da nikada nećemo ugroziti druge, ali da ćemo uvek braniti ono što je naše, istakla je Brnabić 2022.¹³⁴

Godine 2020. u Beogradu je, u parku blizu Kliničko-bolničkog centra „Dr Dragiša Mišović“, otkriven Spomenik junacima sa Košara. Inicijativu za podizanje tog spomenika pokrenuo je tabloidni dnevnik *Srpski telegraf*, a spomenik je delo vajara Miodraga Rogana, koji je radio *pro bono*.¹³⁵ Imena 108 vojnika koji su poginuli na Košarama uklesana su na postamentu.

Predsednik Vučić je na taj spomenik položio venac povodom godišnjice Bitke na Košarama 2021. i 2022. godine, u prisustvu predstavnika Vlade Srbije, Vojske Srbije i veterana. Povratak ponosa, nakon perioda zaborava, ostao je glavni motiv predsednikovih govora. Godine 2022, govorio

129 Transkript 2019.

130 *Ibid.*

131 RTS (2021) „Sećanje na heroje sa Košara: Nema nazad, iza je Srbija“, *RTS*, 14. jun 2021. Dostupno na: <https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/4411155/kosare-borci-komemoracija.html>

132 Topalović, Igor (2022) „Komemorativna akademija povodom 23. godišnjice bitke na Košarama“, *RTS*, 13. jun 2022. Dostupno na: <https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/4849330/bitka-na-kosarama-23-godine-akademija.html>

133 Tanjug, RTS (2023) „Vučević: Vitezovi na Košarama svojim životima stvorili bedem za odbranu Srbije“, *RTS*, 14. jun 2023. Dostupno na: <https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/5212951/vucevic-akademija-kosare.html>

134 Topalović, Igor (2022).

135 *Srpski telegraf* (2017) „Podignimo spomenik junacima sa Košara: Srpski telegraf skuplja novac za obeležje herojima“, *Srpski telegraf*, 1. jun 2017. Dostupno na: <https://www.telegraf.rs/vesti/2809214-podignimo-spomenik-junacima-sa-kosara-srpski-telegraf-skuplja-novac-za-obelezje-herojima-foto>

je o trenutnoj situaciji na Kosovu, tvrdeći da je jedini cilj vlasti u Prištini da Srbe lojalne Srbiji proteraju iz opština na severu Kosova.¹³⁶ Takođe je optužio zapadne sile za licemerje, navodeći da zatvaraju oči pred nasiljem nad Srbima na Kosovu i čak potencijalno nagrađuju Prištinu za takvu politiku.¹³⁷ Glavna poruka predsednikovog govora bila je da bitke u kojima su svi protiv Srbije još traju i da on čini sve da zaštiti srpske interese.

Povodom godišnjice Bitke na Košarama 2023. godine, vence na Spomenik junacima sa Košara položili su ministar za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja Nikola Selaković i predsednik Narodne skupštine Vladimir Orlić¹³⁸, a predsednik Vučić je tog dana imao sastanak o situaciji na Kosovu sa ambasadorima zemalja Kvinte (SAD, Velika Britanija, Francuska, Nemačka i Italija) i šefom delegacije EU u Srbiji¹³⁹, te nije učestvovao u komemorativnim aktivnostima.

Važan deo industrije sećanja u vezi s Bitkom na Košarama jeste procvat u popularnoj kulturi i izdavaštvu, a tu produkciju finansira država. Na 20. godišnjicu početka Bitke na Košarama, 2019. godine, javni servis RTS emitovao je dugometražni dokumentarni film „Ratne priče sa Košara“, koprodukciju Ministarstva odbrane i RTS-a. Taj visokobudžetni film sadrži svedočenja učesnika same bitke i drugih aktera, kao i dramatisaciju borbi. Uz još dva državno finansirana dokumentarca o ratu na Kosovu, taj film je emitovan u udarnom terminu, s rekordnom gledanošću, a 2021. godine pretočen je i u seriju.¹⁴⁰ Dokumentarci su dostupni na *Jutjubu*, što nije tipično za filmsku produkciju¹⁴¹, a „Ratne priče sa Košara“ do sada imaju sedam i po miliona pregleda.

Pored filmova, država Srbija, posredstvom izdavačke kuće Ministarstva odbrane „Obrana“, finansira i razne knjige koje podržavaju revizionističke narative o ratovima devedesetih. Među ostalim publikacijama, koje prvenstveno tematiziraju vojnu istoriju, „Obrana“ objavljuje ediciju „Ratnik“, koja obuhvata memoare i svedočenja brojnih učesnika rata na Kosovu, uključujući i one koji su osuđeni za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti, kao što su Nebojša Pavković i Dragoljub Ojdanić. Na primer, 2021. godine, „Obrana“ je objavila knjigu *Košare i Paštrik – srpski Termopili*, a jedan od autora je upravo Pavković.¹⁴² Iste godine, drugi srpski general osuđen za ratne zločine na Kosovu, Vladimir Lazarević, učestvovao je na glavnoj komemorativnoj akademiji povodom godišnjice Bitke na Košarama.¹⁴³

6.3. Zaključak

Bitka na Košarama je relativno nedavno uvedena u kolektivno sećanje Srba. Od 2016. godine promovise se kao događaj od izuzetne važnosti za srpsku istoriju i identitet, radi stvaranja

136 Kozarov, Branimir (2022) „Vučić položio venac na Spomenik junacima sa Košara: Sloboda Srbije ostaje najveća vrednost za koju se borimo“, *RTV*, 14. jun 2022. Dostupno na: https://www.rtv.rs/sr_lat/drustvo/vucic-polozio-venac-na-spomenik-junacima-sa-kosara-sloboda-srbije-ostaje-najveca-vrednost-za-koju-se-borimo_1348852.html

137 *Ibid.*

138 RTS (2023) „Obeležena godišnjica bitke na Košarama“, *RTS*, 14. jun 2023. Dostupno na: <https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/5212421/godisnjica-bitke-za-kosare-polaganje-venaca.html>

139 Radio Slobodna Evropa (2023) „Vučić o sastanku sa predstavnicima Kvinte: Bolje da ne kažem ništa“, *Radio Slobodna Evropa*, 14. jun 2023. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/vucic-sastanak-kvinta/32458840.html>

140 Đureinović (2021), str. 29.

141 *Ibid.*

142 J. T. (2021) „Predstavljena knjiga *Košare i Paštrik – srpski Termopili*“, *Danas*, 22. septembar 2021. Dostupno na: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/predstavljena-knjiga-kosare-i-pastrik-srpski-termopili/>

143 RTS (2021).

novog kosovskog mita – mita o herojstvu i odbrani pred znatno jačim neprijateljem. Bitka na Košarama namerno je izdvojena i izuzeta iz drugih ratnih događaja tokom rata na Kosovu, koje zvanična politika sećanja nastoji da sakrije i zaboravi.

Herojski narativ Bitke na Košarama ima nekoliko glavnih obeležja: slavi hrabrost poginulih vojnika – to je uobičajen i legitiman deo memorijalizacije rata, ali ovde ima i svrhu da demonstrira vojnu snagu današnje Srbije, sa implicitnom porukom da Srbija neće oklevati da upotrebi oružanu silu ako to bude potrebno. Konačno, novi herojski narativ teži tome da rat na Kosovu predstavi kao odbrambeni/oslobodilački rat Srbije, pri čemu zanemaruje masovne zločine koje su počinile srpske snage, što predstavlja istorijski revizionizam.

7. Zaključak

Tokom poslednje decenije, ratovi devedesetih godina postali su znatno istaknutiji u zvaničnoj politici sećanja Srbije nego što su bili između 2000. i 2012. godine. Režim SNS-a i njegovih koalicionih partnera tvrdi da vraća ponos srpskom narodu omogućavajući mu da na dostojanstven način pamti svoje heroje i žrtve. Velike državne komemoracije postale su ključna praksa sećanja, kojom se šire i konsoliduju novi narativi o ratovima devedesetih.

Šta je zajedničko novim narativima? Svi su deo državno sponzorisanog projekta istorijskog revizionizma koji „opsesivno eksploatiše istoriju kao područje koje služi dekorativnoj autorizaciji pogubnih političkih procesa dok se istorijske činjenice koje nisu po volji ideologije na vlasti opsesivno brišu i negiraju“.¹⁴⁴ Različitim diskurzivnim činovima – poricanjem, relativizacijom, dekontekstualizacijom, selektivnom upotrebom činjenica itd. – akteri sećanja reinterpetiraju poslednju deceniju 20. veka kako bi legitimisali svoje političke stavove i učvrstili pozicije moći.

Zvanična politika sećanja u Srbiji je etnocentrična – žrtve i heroji su gotovo uvek srpske nacionalnosti, dok su zlikovci etnički Drugi. Takva podela uloga ne odgovara istorijskim činjenicama, ali služi određenim ciljevima: prvo, jača etnički identitet među Srbima jer prikazuje njihovu etničku grupu isključivo u pozitivnom svetlu; drugo, podstiče etničku distancu, strah od Drugog i čak etničku mržnju. U takvom simboličkom poretku, ljudi mogu formirati verovanje da imaju više zajedničkog sa zvaničnicima srpske nacionalnosti – bilo da su to sadašnji političari ili ratni zločinci iz devedesetih – nego sa svojim susedima iz drugih etničkih grupa. Antijugoslovenski narativ, značajan deo obeležavanja operacije „Oluja“, ima važnu ulogu u promociji etničkog identiteta kao jedinog autentičnog. U komemorativnim govorima, posebno onima Milorada Dodika, Jugoslavija se označava kao najveća istorijska greška za koju Srbi moraju da plate, čime se sugerše da su multietničke političke zajednice neodržive i da je čak u multietničnosti koren oružanih sukoba. Stoga zvanični diskurs podržava etnički identitet kao osnovni princip državne organizacije i političkog subjektiviteta.

Etnocentrični karakter državno sponzorisanе politike sećanja čini nesrpske žrtve gotovo nevidljivim u nacionalnom kanonu. Lokalne zajednice u Sandžaku komemoriraju žrtve zločina u Štrpcima i one iz Sjeverina, koje su bile građani Srbije bošnjačke nacionalnosti. Predstavnici Vlade prisustvuju nekima od tih komemoracija, ali činjenica da prisutni predstavnici nikada nisu srpske nacionalnosti ukazuje na zvanični stav da Srbi treba da žale samo „svoje“ žrtve. Politika sećanja pod pokroviteljstvom države dosledno ignoriše zločine koje su srpske snage počinile u ratovima, čak i one koji su se dogodili na teritoriji Srbije. Najupadljiviji primer su masovne grobnice u Batajnici, blizu Beograda, u kojima su, u tajnoj državnoj operaciji, zakopana tela 744 ubijene albanske žrtve. Te masovne grobnice su otkrivene pre više od 20 godina, ali samo mesto nikada nije obeleženo spomenikom – MUP Srbije i dalje ga koristi, dok sve državne institucije uporno čute o operaciji skrivanja tela. Ta osetna fizička i diskurzivna praznina popunjena je spomenicima, memorijalizacijom i istorijom – isključivo onima koji se uklapaju u dihotomiju žrtve i herojstva i slave srpstvo.

144 Dimitrijević, Branislav (2020) „Spomenik prikrišanu“, *Kulture sećanja u dijalogu*. Dostupno na: <https://www.kulturesećanja.org/blog/spomenik-prikrišanu/>

Pozivajući se na istorijske događaje i ponovno ih interpretirajući, dominantni akteri sećanja predstavljaju Srbe i srpski identitet kao neprestano ugrožene od strane susedâ, političkog Zapada i ideje multietničkih/neetničkih zajednica. U tom smislu, zvanični narativ je narativ o neprestanoj krizi i sveprisutnoj opasnosti od etničkog Drugog. Zvanične komemoracije doprinose atmosferi straha i nesigurnosti. Stoga političari na vlasti mogu sebe predstaviti kao posvećene zaštitnike naroda, spasitelje nacionalnog ponosa i jedine koji znaju kako da brane nacionalne interese. Takav diskurs uvek sadrži implicitnu pretnju: ukoliko sadašnji režim padne, neće biti nikoga da zaštiti Srbe i Srbiju, i strašni događaji iz devedesetih godina mogli bi se ponoviti. Zvanična politika sećanja u poslednjoj deceniji zaista podseća na ideološku pripremu za ratove iz osamdesetih, što je naročit paradoks – socijalistička Jugoslavija je nestala pre nekoliko decenija, ali bivše jugoslovenske republike i dalje se posmatraju kao uzrok teškoća Srbije.

Dominantni revizionistički narativi u Srbiji sprečavaju građane da istorijske događaje sagledaju iz perspektive koja nije etnička. Posledično, promovišući etnocentrizam, oni takođe utiču na percepciju građana o tekućim političkim procesima.

Alternativna memorijalizacija trebalo bi ne samo da se zasniva na istorijskim i sudskim činjenicama već i da bude kritična prema etnocentričnoj perspektivi koja trenutno dominira kulturom sećanja. To ne bi podrazumevalo negaciju etničkog identiteta niti njegove važnosti za ma čiju predstavu o sebi, već bi omogućilo bolje razumevanje neidentitetskih uzroka i posledica ratova – kao što su ekonomski i politički odnosi moći, društvena nejednakost, vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju i resursima itd. Takođe bi omogućilo kritičku analizu uloge nacionalizma u zamaglivanju odnosa moći i iskorišćavanju ličnih identiteta i privrženosti. Dalje, alternativna memorijalizacija bi podstakla empatiju prema žrtvama bez obzira na njihovu etničku pripadnost. Konačno, otvorila bi prostor za osnaživanje identiteta koji nisu zasnovani na etničkoj pripadnosti, razvijanje novih oblika solidarnosti i izgradnju pravednijeg i egalitarnijeg društva.

